www.iman1.com

بەشیسێیەم:سوپای ئوسامەوجیهادی(الصدیق)دژی هەڵگراوەکان:

چوارەم: موسەیلەمەی درۆزن و بەنو حەنیفە.

یەکەم: پێشەکی و پێناسەیەکی ئەو پیاوە.

ناوی موسەیلەمەی کوڕی سومامەی کوڕی کەبیری کوری حبیب ی حەنەفی ئەبوشـامەیە، یەکێکە لەو پیرانەی کە خۆی بە پێغەمبەر دەزانی و لە پەندی پێشیناندا هاتووە دەلێـت: (لەموسەیلەمە درۆزن ترە) لـە یەمامـە لـەدایك بـووە و هـەر لـەوێش گـەورە بـووە لەلادێیـەك کەئـەمڕۆ پێـی دەڵـێن (الجبلیّـة) ی نزیـك (عیینـة) لـەدۆڵی حەنیفـە لەناوچـەی نەجـد، لەسەردەمی نەفامیدا پێیان ووتووە (ڕەحمان) و دواتریش ناوی نراوە (ڕەحمانی یەمامـە)! دەسـتی کـرد بەگـەڕان بـەناو عەرەبـەکان و فارسـەکاندا و هـەوڵی فێربـوونی هـەموو ئـەو هۆکارانەی دەدا کە لەڕێگەیەوە بتوانێت خەڵکی بخەڵەتێنێت و بۆلای خۆی ڕایان بکێشێت، وەك سەردانی خێڵەکانی (کێـوی سـیدنە) و (حـەوا) و کتێـب گـرەوەو ناولـەپ خوێندنـەوەو فاڵچی و جادوگەرەکانی بەسەردەکردەوە، ئەوانەی کە پەیوەنـدیان بـە جنۆکـەوە هـەبوو و هەنـدێ درۆ و دەلەسـەیان ڕێـك دەخـست لـە وانـە گوایـە دەتوانێـت بـاڵی قرتـاوی کـۆتر بگەیەنێتەوە، هەروەك هێلکە بەساقی بخانە ناو شوشەوە. موسەیلەمە پێغەمبەرایەتی خۆی ڕادەگەیاند لەکاتێکدا کە پێغەمبەری خواﷺ لەمەککە بوو، خەڵکی دەنارد یان خـۆی گـوێی بۆ دەگرت کاتێ ئایەتی بۆ خەڵکی دەخوێندەوە تا ئەویش لەسەر هەمان شێوە ئایەتی لـەو چەشنە هەڵبەستێت و بڵێت لەلای خواوە بۆم هاتووە. لەساڵی نۆیەمی کۆچیدا کـە ئیـسلام بەتەواوەتی باڵی کێشابوو بەسەر کەنداوی عەرەبیدا، خێڵی ئەبو حەنیفە شـاندێکیان هاتنـە خزمەت پێغەمبەری خواﷺ و موسڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاند و موسەیلەمەش یـەکێك بـوو لەو شاندە.

(ابن اسحاق) دەڵێت: موسەیلەمە یەکێك بوو لەو شاندەی کەهاتن بۆ لای پێغەمبەری خواﷺ و بەجل و پۆشاك دایان پۆشیبوو، کاتێ پێغەمبەری خواﷺ قسەی لەگەڵدا کرد پێ ی ووت: ئەم پەلە دارخورمایەی بەدەستمەوەیە، داوام لێ بکەیت ناتدەمێ ((لو سألتني هذا العسيب ما أعطيتكه))، کەوا دیارە لەو دانیشتنەدا داوای لێ کردووە لە پێغەمبەرایەتی یان لەجێ نشینی دوای خۆیدا بەشداری بکات . لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە موسەیلەمە لەگەڵ وەفدەکەدا بوو بەڵام لەلای شت و مەکەکانیان هێشتیانەوە و نەهات لەگەڵیان بۆ خزمەت پێغەمبەری خواﷺ کاتێ پێغەمبەری خواﷺ یارمەتی بەسەردا دابەش کردن بەشی موسەیلەمەشی داناو فەرمووی: ((إنه ليس بشرّكم مكانا)) واتە: ئەو خراپترینتان نی یە لە پلەوپایەدا، ئەمەش لەبەر ئەوەبوو کە کاری پارێزگاری کردنی شت و مەکەکانیانی گرتبووە ئەستۆ . لە ڕیوایەتەکەی یەکەمدا وا دیارە ئەم موسەیلەمەیە کەسێکی گومان لێکراوبووە کە بەجل و عەبا خۆی داپۆشتووە وەك بڵێ ی شتێکی لەناوخۆدا حەشاردراوەو لەناوچاویدا شت بەدی دەکرا، ئەو پیاوە لە ژیانیدا هەروابووە، مەبەست لە ووشەی (ليس شرّكم)) مانای ئەوە نییە کە باشترینیانە بەڵکو مانای ئەوەیە کە ئەوان هەموو خراپن بەڵام ئەو لەهەموویان خراپتر نییە بەڵکو ئەویش خراپێکە وەك ئەوان، لەڕاستیشدا ڕۆژگار دەری خست کەبەنی حەنیفە زۆربەیان خراپ بوون و ئەو گەورە کردنی ئەم خراپەکاریەی خستە ئەستۆ .

١. گەڕانەوەی شاندی (ابوحەنیفە): هەر کەوەفدەکەی بەنی حەنیفە گەڕانەوە بۆ یەمامە، موسەیلەمەی درۆزن پێغەمبەرایەتی بۆ خۆی ڕاگەیاند و ئەوەشی راگەیاند کە لە پێغەمبەرایەتیدا هاوبەشی پێغەمبەری خوایەﷺ: و ئەم فەرموودەیەی گرتبوو بە دەستی یەوە (إنه ليس بشركم). ئیترلەناو هۆزەکەیدا بڵاوی کردەوە کە پێغەمبەرەو هەندێ ڕستەی لەسەر هاوشێوەی قورئانی پیرۆز دادەنا و بەئارەزووی خۆی حەڵاڵ و حەرامی دیاری دەکرد. یەکێ لەو ووتانەی کە حاشا لله دەیووت قورئانە و لەلای خواوە بۆی هاتووە ئەمەبوو ((لقد انعم الله على الحبلى، أخرج منها نسمة تسعى، من بين صفاق و حشى، فمنهم من يموت ويدس الى الثّرى، ومنهم من يبقى الى أجل مسمّى، والله يعلم السر واخفى)) جارێ تر دەڵێت: ((يا ضفدع بنت ضفدعين، نقّي ما تنقّين،اعلاك في الماء واسفلك في الطين، لا الشارب تمنعين، ولا الماء تكدّرين)) موسەیلەمەی درۆزن ویستوویەتی شێوازی قورئانی بدزێت و ماناکەی تێك بدات و بەشێوەیەکی ناڕێك و شێواو پیشانی بدات وەك دەڵێت: ((فسبحان الله اذا جاءت الحياة كيف تحيون ؟ والى ملك السماء ترقون، فلو انها حبة خردلة، لقام عليها شهيد يعلم مافي الصدور، ولاكثر الناس فيها ثبور)) پڕوپوچی ووتەکانی موسەیلەمە لەکەس

شاراوە نەبوو، تەنانەت لەخۆیشیان، (ابن كثیر) دەڵێ عەمری كوری عاص - پێش موسڵمان بوونی ـ گەیشت بە موسەیلەمەو لێ پرسیبوو: ئایا چ ئایەتێك دابەزیوەتە سەر محمد ؟ عەمر پێ ی ووت: خوا سورەتی (العصر) ی بۆناردووە . موسەیلەمەش ووتی: ڕێك وەك ئەوەش بۆسەر من دابەزیوە كە دەڵێ: ((یا وبر، یا وبر! انما انت اذنان وصدرو سائر حفر نقر، عەمریش پێ ی ووت: بەخوا خۆت چاك دەزانیت من ئەزانم تۆ درۆزنیت. (ابن كثیر) لەسەر ئەم وەڵامەی عەمر بۆ موسەیلەمە دەڵێت: موسەیلەمە بەم قسە گێلانەیەی دەیوویست بەرامبەرکێ ی قورئان بكات، بەڵام لە بت پەرستێكی ئەو سەردەمەش شاراوە نەبوو كە پروچ و گێلانەیە. ئەبوبكر الباقلانی لەسەر ئەم ووتانەی موسەیلەمە دەلێت: ئەم ووشانە زۆر لەوە كەمترو پوچ ترن كە خۆمانی پێوە خەریك بكەین، بەڵام ئەو چەند ووشەیەمان بۆیە هێنا تا خوێنەر سەری سوڕبمێنێ و تێروانەر بزانێت كەلەگەڵ ئەو پروپوچی و بێ مانایی یەیدا كەچی خەڵكی پێ گومڕاكردو لەخشتەی بردن، گۆرەپانی نەفامیش فراوانە

٢ ـ نامەی موسەیلەمە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و وەڵامەكەی: لەساڵی دەیەمی كۆچیدا، كاتێ پێغەمبەری خوا توشی ئەو نەخۆشی یە بوو كەپێ ی وەفاتی كرد، ئەو قیزەونە نەوێرای و نامەیەكی بۆ پێغەمبەری خوا نووسی و تیایدا ئاگاداری كرد كە گوایە منیش لە پێغەمبەرایەتیەكەتدا هاوبەشم و عەمری كوڕی جارودی حەنەفی نامەكەی بۆ نووسی و بەعوبادەی كوری حارسی حەنەفی دا نارد كە ناسراو بوو بە ((ابن نواحة)) و ئەمەش دەقەكەی بوو: ((من مسیلمة رسول الله — كذب ـ الی محمد رسول الله، اما بعد، فان لنا نصف الارض ولقریش نصفها، لكن قریشاً لا ینصفون)). واتە: لە موسەیلەوە پێغەمبەری خوا ـ درۆزن ـ بۆ محمد پێغەمبەری خوا، پاشان نیوەی خێراتی زەوی بۆ ئێمە و نیوەكەی تری بۆ ئێوەیە، هەرچەندە قورەیش(بێ ئینصافن)و نایكەن بەدووبەشەوە پێغەمبەری خوایش ﷺ بەنامەیەك وەڵامی دایەوەو كە ئوبەی كوری كەعب ﷺ بۆی نووسیبوو، ئەمەش دەقەكەی بوو ((بسم الله الرحمن الرحیم، من محمد النّبي الی مسیلمة الكذاب، اما بعد: فان الارض لله یورثها من یشاء من عباده، والعاقبة للمتقین، والّسلام علی من اتبع الهدی)) واتە: لە محمد ی پێغەمبەرەو بۆ موسەیلەمەی درۆزن، پاشان، زەوی مولكی خوایەو دەیداتە دەستی هەركەسێ لەبەندەكانی كەخۆی پێی خۆش بێت، پاشەڕۆژیش بۆلەخوا ترسەكانە، سەلامیش لەسەر ئەو كەسەی ڕێگەی هیدایەت دەگرێت) . موسەیلەمە نامەكەی بەدووكەسدا نارد یەكێكیان (ابن نواحە) بوو لەگەڵ كەسێكی تردا، پێغەمبەری خوا لێ ی پرسین ئەی ئێوە چی دەڵێن: ووتیان: ئێمەش هەر ئەوە دەڵێین كە ئەو دەیلێیت ! و

پێغەمبەری خوایشﷺ فەرمووی: ((انـا والله لـولا ان الرسـل لا تقتـل لـضربت أعنـاقكم))، واتە: سوێند بەخوا لەبەر ئەوە نەبوایە کە نامە بەران ناکوژرێن، ئێستا دەمدا لەگەردنی هەر دووکیان.

٣ ـ هەڵوێستی حەبیب ی کوڕی زەیدی ئەنصاری: حەبیب ی کوری زەیدی ئەنصاریرضي الله عنه کە کوری نوسەیبەی کچی کەعب بوورضي الله عنه نامەکەی پێغەمبەری خوایﷺ گەیاندە موسەیلەمەی دۆرزن، کاتێ نامەکەی دایا دەستی موسەیلەمەی درۆزن ـ لێی پرسی ـ : شایەتی دەدەیت کەمحمد پێغەمبەری خوایەﷺ ؟ ووتی: بەڵێ . ووتی: ئەی شایەتی دەدەیت منیش پێغەمبەری خوام ؟ ووتی: من کەرِم گوێم لەقسەنی یە . چەند جارێ هەمان پرسیاری لێ کردەوە و حەبیبیش هەمان وەڵامی دەدایەوە، پارچەیەکی لە لاشەی قرتاند و حبیب خۆگرانە و لەبەرخوا لەسەر قسەی خۆی هەرسوور بوو تا ئەو ـ نەفرەت لێکراوە ـ پارچە پارچەی کرد و لەبەر دەستیدا بە پلەی بەرزی شەهیدی گەیشت. سەیری پێغەمبەری خوا بکەینﷺ کە چۆن رێزی دەستوورەکانی گرتووەو پارێزگاری لە بەڵێن نامە نێودەوڵەتی یەکان کردوە، نامە هێنەر ناکوژێت با لەگەڵ رەق ترین دوژمنانی بێ باوەرِیشیەوە بێت و بالە بەردەمیشیدا بێ باوەرِیەکە ئاشکرایش بکەنەوەو دەستیان بۆ نابات مادام خاوەنی (حصانة) دبلۆماسین، بەلام مەسەیلەمەو ـ هاوچەشنەکانی ـ خۆی کوێر دەکات لە ئاستی دەستوور و بەڵێننامەکان و باڵوێزەکان دەکوژێت، بەکوشتنێکی ئاسایش نا، بەڵکو کوشتنی درِندانەو شێواندنی جەستەو دڵ ئاو خواردنەوە، ئەمەش ئەو جیاوازی یە گەورەیە دەگەێنێت کە لە نێوان ئیسلامێك کە رِێز لە ووشە دەگرێت و رێز لەمرۆڤ دەگرێت و بە پیاوانەو شەرەف مەندانە شەرِ دەکات، نێوان نەفامی کە جگە لەخراپەکاری و ئارەزوو پەرستی لەسەر زەویدا هیچی تری لەباردانی یە.

٤ـ رەجال ی کوری عەنفوی حەنەفی: هەواڵی کاری موسەیلەمە لەناو بەنی حەنیفەدا کلێپەی سەند و دەنگی دایەوە، وەك بڵێ زۆر ئامادەبوون بۆ چوون بەدەمەوەی درۆو دەلەسەکانی و رەجالی کوری عەنفوی پێ خەڵەتا، کە ئەو پیاوە کۆچی کرد بۆ مەدینە و لەسەر دەستی پێغەمبەری خواﷺ موسڵمان بوو، قورئان فێربوو، هەندێ سورەتیشی لەبەرکرد، پێغەمبەر ﷺ ناردی یەوە بۆ ناو هۆزەکەی تا حەنەفی یەکان بەئاگابێنێتەوە و لەئاشوب و درۆ و زەیفی موسەیلەمە حاڵییان بکات، بەلام هەر ئەوەندەی زانی و هەرکە گەیشتە ئەوێ خێرا بەموسەیلەمە خەڵەتاو باوەرِی پێکردو لەناو جەماوەرێکی زۆردا بە درۆ شایەتی ئەوەی دا کە محمدﷺ هاوبەشی کردوە لە پێغەمبەرایەتیدا، ئەم کارەی ئەم نەگبەتە کردی لەوکارەی موسەیلەمەکردی ترسناکترو گومرِاکەرتر بوو. پێغەمبەری خواﷺ

لە ژیانـدا ئامـاژەی بـۆ ئـەوە کـردوە کـە رەجـال ئـاخر شـەڕ دەبێـت، ئـەبو هـورەیرە‌رضي الله عنه دەگێڕێتەوە و دەڵێت: (کۆمەڵێ کەس لە خزمـەت پێغەمبـەری خـوادا‌ﷺ دانیـشتبووین کـە رەجالی کوری عنفوەشمان لەگەڵ بوو، فەرمووی: ((ان فیکم لرجلاً ضرسه في النار اعظم من اُحد)) واتە: پیاوێك لەناوتانایە لە ئاگری دۆزەخدا دانی لە کێوی ئوحـد زلـترە، ئـەبو هریـرە دەڵێت: ئەو کۆمەڵە هەموو تیاچوون تەنها من و رجال نەبێـت، من زۆر ئەترسام ئـەو کەسـە من بم، تا ئـەوەبوو رەجـال شـوێن موسـەیلەمەکەوت و شـایەتی پێغەمبەرایـەتی بـۆداو ئـەو ئاشوبەی رەجال هەڵیگیرساند لە ئاشوبی موسەیلەمە خۆی گەورەتر بوو.

دووەم : لەسەر ئیسلام دامەزراوەکانی ناوبەنی حەنیفە.

هەواڵی موسەیلەمە و پاشـگەزبوونەوەی زۆری لەهۆزەکـەی زاڵ بـووە بەسـەر باسـکردنی ئەو کەسانەدا کە لەسەر ئیسلام دامەزراو بوون، زۆرێ لەسـەر نووسـەرەکان خۆیـان نـەداوە لەباس کردنـی ئـەو کەسـانەی کـە بـەپاکی و موسـڵمانەتی مانـەوەو لـەڕووی موسـەیلەمە دا وەستان و پشتگیری سوپای خەلیفەیان کرد لە کاتی هەوڵی لەناوبردنی ئەو ئاژاوەیەدا، مـن هەندێ ریوایاتی باوەڕ پێکراوم بەرچاوکەوتووە کە تیشك دەخاتە سەر ئەم ڕاستی یـەی کـە لە زۆرێ لەخەڵکی بەدی ناکرێت .

(ابن اعثم) باس دەکات کە لەوانەی لەسەر ئیسلام ڕاوەسـتاوبوون لـە یەمامـە (ثمامـة بـن أثال) بوو، کە لە بەناوبانگەکانی ناو ئەبو حەنیفـە بـوو، بـۆ کـاتێ خالیـد کـوری وەلیـد‌رضي الله عنه ویستی بەرەو ئەوێ بڕوات خەڵکەکە لە (ثمامة) کۆبوونەوە چـونکە گـەورەو دەمڕاسـت بـوو، خـــاوەنی ژیـــری و تێگەیـــشتن و ڕای دروســـت بـــوو، دژی موســـەیلەمەبوو لەمەســـەلەی هەڵگەڕانەوەکەیدا، بەوکەسانەی شوێن موسەیلەمە کـەوتبوون ووتـی: (وای بـەحاڵتان ئـەی (بني حنیفـة) گوێ بۆ قسەکانم بگـرن رێ پـیشندراو دەبـن، گوێرایـەڵیم بکـەن بـەئاگادەبن، بزانن کەمحمد نێردراو و پێغەمبەری خوا بووە بەبێ شك، موسەیلەمەش پیاوێکی درۆزنە، بە قسەو درۆکانی مەخەڵەتێن، خۆ ئێوە ووتـەی خوای گەورەتان بیستووە کەمحمد هێناویـەتی لـــەخواوە کـــە دەفـــەرموێت ﴿حمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ ۝٢ غَافِرِ ٱلذَّنۢبِ وَقَابِلِ ٱلتَّوۡبِ شَدِيدِ ٱلۡعِقَابِ ذِي ٱلطَّوۡلِۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ إِلَيۡهِ ٱلۡمَصِيرُ﴾(غـافر: ١ـ٣). ئـەم ووتـە جوانانە لە کوێ و ووتەکانی موسەیلەمەی درۆزن لە کوێ ؟ بڕواننـە کارەکانتـان و ئەمـەتان لەبیرنەچێت،من ئەم شەو خۆم دەگەیەنمە خالیدو داوای ئەمانی بۆخـۆم و مـاڵ ومنـداڵم لـێ دەکـەم) وەڵامـی ژیـرو رێنمـوونی کراوانـی هۆزەکـەی ئەمـەبوو: (ئێمـەش لەگـەڵتاین ئـەی (ابوعامر) و ئەمەش چاك بزانە) و (ثمامة) یش لەنیوەی شەودا خۆی و کۆمەڵێ لەهۆزی بەنو

حنيفه خۆيان گەياندە خاليدی كوری وەليد و داوای ئەمانی لێكرد و ئەويش ئەمانی خـۆی و هاوڕێكـانی دا، لەريوايەتـدا هـاتووە كـە (ثمامـە) ڕۆڵێكـی گرنگـی هـەبوو لـە جـەنگ دژی موسەيلەمە و يارمەتی باشی عەكريمەی كوری ئەبوجەهلی داوەلەم كارەگرانەيـدا، هـەروەها (ثمامة) كۆمەكی باشی (علاء بن الحـضرمي)كـرد لـە جـەنگی دژی پاشـگەزبوانی بـەحرەين، موسـڵمانەكانی بـەنی حەنيفـەی بـەدواوە بـوو و ئـەو يـەكێ بـوو لەوسـەركردە خۆماڵيانـەی كەدژی هەڵگەراوەكانی ناو هۆزەكەی لە پشتی عەلای كوری حـەزرەمیرضي الله عنه وەسـتا و يـەكێ تر لەوكەسانەی لەسەر ئيسلام ڕاوەستاوبوون لە يەمامە (موعەمەری كـوری كيلابـی رومـانی بوو، ئامۆژگاری موسەيلەمەو هـۆزی بـەنی حنيفەيـشی دەكـرد كـە ڕێگـەی پاشـگەزبوونەوە نەگرن و دراوسێی سومامەی كوڕی ئوسـال بـوو و بەشـداری شـەری يەمامـەی كـرد لەگـەڵ خاليـدی كـوری وەليـد دا . هـەروەها لەگـەورە پيـاوانی يەمامـە ئەوانـەی لـە ژێـرەوە بەموسڵمانەتی مابوونەوە: ئيبن عەمری يە شكوری كە يـەكێ بـوو لـە هاوڕێكـانی رەجـال ی كوری عەنفوە، هۆنراوەی زۆريـشی لـەناو يەمامەيەكانـدا بڵاودەكـردەوە لەسـەر سـووربوون لەسەر بيروباوەری ئيسلامەتی، لەو هۆنراوانە:

ان دينی دين النبی وفی القوم	رجال علی الهدی امثالي
اهلک القوم محکم بن طفيل	ورجال ليسوا لنا برجال
ان تکن ميتتی علی فطرة	اللّٰه حنيفا فانني لا اُبالي

ئەم هۆنراوانە گەيشتنەوە دەمی موسەيلەمەو محكم و گەورە پياوانی يەمامە چوون بـۆی بەلام لەدەستيان دەرچوو، خۆی گەياندە خاليدی كوری وەليد و هەواڵی وردی يەمامەی پـێ گەياندە و خاڵی لاوازی دايە دەستی. يەكێ تر لەو ڕاوەستاوانە لەسـەر بيروبـاوەری ئيـسلام لە يەمامە: عـامری كـوری موسـەيلەمەو تاقمەكـەی. ئەبوبـەكريشرضي الله عنه ڕێـزی تايبـەتی گـرت لەوكەسەناودارانەی نـاوهۆزی بـەنی حەنيفـە كـە لەسـەر ئيـسلام دامـەزراو بـوون و ئەمـەش خزمەكانيشی دەگرتنەوە لەوانە: دامەزراندنی مطرفی كوری نوعمـان كـە بـرازای (ثمامـة بـن

اثـال) و (عـامر بـن مـسلمه) بـوو كـه ئـهو دوانـه لـه ئـاژاوەی هەڵگەڕانـەوەی یەمامـەدا بەموسڵمانەتی مانەوە و پشتگیری سوپای ئیسلامیان کرد بەوالی لەسەر شاری یەمامە .

سێیەم: خالیدی کوری وەلید و سوپاکەی بەرەو موسەیلەمەی درۆزن.

ئەبوبکرڕەزیاللهعنه فەرمانی بەخالید کردبوو کە کاتێ لە پاکسازی ئەسـەدو غەتـەفانو مـالیکی کوری نوێرە بوویـەوە، بـەرەو یەمامـە بکەوێتـە ڕێ و ئەمـەی لـێ دووپـات کـردەوە، شـریك الفزاری ـ ئەو هاوەڵەی کەنامەبەربوو لە نێوان ئەبوبکر و خالیـدا دەڵێـت: ((مـن یـەکێ بـووم لەوانەی لە نوزاخە بەشداریم کردو هاتم بۆ لای ئەبوبکر، فەرمانی پێ دام کـەخۆم بگەیەنمـە خالید و ئەم نامەیەشی پێدا ناردم بۆی: (پاشان بە نامەکەتدا کـە بـە نێردراوەکـەدا نـاردت بـۆم بـۆم دەرکـەوت کـەخوای گـەورە لـە بوزاخـە دا زاڵـی کـردن بەسـەر هەڵگەڕاوەکانـدا، ئەوەشی بەئەسەد و یەمامەت کرد، تۆ بەردەوام بەرەو یەمامە بەڕێ بکـەوەو ئەمـەو زمـانی منە بۆتۆ لەو خوایە بترسە کە تەنهایەو هاوبەشی نی یە، نەرم و نیان بە لەگەڵ جـەنگاوەرە موسڵمانەکانی هاوڕێت، ببە بەباوك بۆیان، دەخیلت بم ئـەی خالیـدی کـوری وەلیـد نەتـەوێ لێیان غیرەتی بەنی موغیرەت بۆ بەکاربێنن، من بەهۆی تۆوە تاوانباربووم کە بەهۆی کەسی ترەوە ئەوەم بەسەر نەهاتووە، ئاگاداری بەنی حەنیفە بە کاتێ دەگەیت پێیان ـ انشاء الله ـ تا ئێستا لەگەڵ کەسدا بەجەنگ نەهاتوویت چەشنی ئەوان، ئەوانە هەموویان شـەڕت لەگـەڵ دەکـەن و ناوچەکەشـیان پـان و پـۆڕە، کـە ڕۆشـتیتە ئـەوێ لەخۆتـەوە دەسـت پـێ بکـەو جـەنگاوەرێك بخـە لای ڕاسـتت و دانەیـەکی تـر بخـە لای چـەپت و یـەکێ تـریش بخـە سـەر وڵاخەکەی خۆت، تابۆت ئەکرێ ڕاوێژ بکە بە گەورە پیـاوانی هـاوەڵانی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لە پشتیوانان و کۆچەریان، ناوداری و گەورەیی یان پێ بزانـە، ئەگـەر گەیـشتنە دوژمنـان و ئەوان ڕیزبـوون، ئێـوەش هـەر ڕێـزەو هاوشـێوەی خـۆی بـۆ دانـێ ڕم بـۆ ڕم و شمـشێر بـۆ شمشێر و تیر بۆ تیر، بدە لەملی دیلیان و کوشتارێکی خەسیان بکـەو بـەئاگر بیانـسوتێنە، نەکەی پێچەوانەی فەرمانـەکانی مـن بکـەیت، سـڵاوت لەسـەر بێـت کـاتێ خالیـد نامەکـەی خوێندەوە ووتی: گوێگر و گوێرایەڵیش دەبم . خالید بەرەو جەنگی ئەبو حەنیفـە کەوتـەڕێ لەیەمامەو موسڵمانانیشی بۆ خستە ڕێ و فەرماندەی پشتیوانان (ثابت بن قـیس) بـوو، کـە دەیدا لای هەر پاشگەزبووەیەکدا تێ ی دەکوتا، ئەبوبکریشڕەزیاللهعنه سوپایەکی چاکی پرچەکی مەشق پێ کراوی خستەڕێ تا پشتگیر بێت بۆ سوپاکەی خالیـد و کـەس لـە دواوە زەبریـان پـێ نـەدات، لـە ڕێگـای سـوپای خالیـد گەیـشت بەهەنـدێ تـیرەی عـەرەبی کـە پاشـگەزبووبوونەوە، جـەنگا لەگەڵیانـدا و موسـڵمانی کردنـەوە، لـەوێش گەیـشت بـە پاشماوەکانی سوپا تێك شـکاوەکەی سـەجاح و دای بەسـەریاندا و لـەناوی بـردن و لـەوێوە

بەرەو یەمامە کشا، هەر کە موسەیلەمە هەواڵی سوپای خالیدی بیست و بەخۆی و سوپاکەیەوە لەناوچەیەکدا بەزی و سەربازگەی دروست کرد پێ ی دەوترێت (عقرباء). لەنزیکی یەمامەو خەڵکی هاندەدا بۆ بەرەنگاربوونەوەی خالید و هەموو خەڵکی یەمامە هاتن بەدەمی یەوە و ئەویش لایەکی سوپاکەی دایە دەستی موحکەم کوری توفەیل و لاکەی تریشی دایە دەستی رجال ی کوری عەنفەوە ـ شایەتی درۆـ خالید گەیشت بەعەکەریمە و شەرحەبیل و پێشەوەی بەرەکانی سوپای دایە دەستی شەرحەبیل و ئەم لاولاکەشی دایە دەستی زەیدی کوری خەتاب و عوتبەی کوری ڕەبیعە.

أـ مەجەعای کوری مەرارەی حەنەفی دەبێتە دیلی موسڵمانان: پێش سوپاکەی موسەیلەمە نزیکی ٤٠-٦٠ چەکدار بوون و موججاعەی کوری مەرارە فەرماندەی بوو کە ڕۆشتبوون بۆ تۆڵەسەندنەوە لەبەنی تەمیم و بەنی عامیر و لەکاتی گەڕانەوەیدا موسڵمانەکان گرتنیان و هێنانیان بۆ لای خالید و داوای لێبوردنیان لێکرد و ئەویش متمانەی پێ نەکردن و فەرمانی دەرکرد هەموویان بکوژن جگە لە موججاعە نەبێت، لەناوکۆت و زنجیرەدا هێشتیەوە چونکە شارەزایی یەکی باشی هەبوو لەفێڵ و تەڵەکەی جەنگی دا، یەکێ بوو لە گەورە پیاوانی بەنی حەنیفە و پیاوماقوڵێکی و قسە ڕۆیشتووبوو، دەڵێن: کاتێ خالید گرتنی لێ ی پرسین: ئەی بەنی حەنیفە ئێوە بۆ چوونتان چۆنە؟ ووتیان: ئێمە دەڵێین: پێغەمبەری خواﷺ لە ئێوەو پێغەمبەرێك لە ئێمە، ئەویش هەموویانی کوشت، لەڕیوایەتێکی تردا خالید لێی پرسیبوون: کەی بەئێمەتان زانیوە؟ ووتیان: پێمان نەزانیوویت، بەڵکو بۆتۆڵەسەندنەوە دەرچووین لەبەنی تەمیم و بەنی عامیری چواردەورمان، بەڵام خالید باوەڕی پێ نەکردن، بەڵکو بەجاسوسی موسەیلەمەی زانین و فەرمانی کوشتنی هەموویانی دەرکرد، ئەوانیش ووتیان: سبەینێ تۆ بەچاك یان بە خراپ لەگەڵ یەمامەدا بەجەنگ دێیت، ئەم پیاوە بهێڵەوە مەبەستیان موججاعە بوو کەگەورەیان بوو، ئەویش ئەوی هێشتەوەو ئەوانی کوشت. لەبەر ئەوەی موججاعە ناودار و سەرگەورەیەکی بەنی حەنیفە بوو، خالید لەهەرکوێ ببەزینایە ڕێزی لێ دەگرت و لەگەڵی نانی دەخواردو قسەی لەگەڵیدا دەکرد، ڕۆژێکیان لێی پرسی: باسی هاوڕێکەتانم بۆ بکە ـ مەبەستی موسەیلەمە بووـ چیتان بۆ دەخوێنێتەوە؟ ئایا هیچت لەوبارەیەوە لەبەرە؟ ووتی: بەڵێ، هەندێ قسە ڕیزکراوەکانی بۆ ووت، خالیدیش دەستەکانی خۆی کێشا بەیەکدا و هاواری کرد: ئەی موسڵمانان گوێ بگرن بۆ دوژمنی خوا چۆن دەیەوێت بەرامبەرکێ ی قورئان بکات، پاشان ووتی: ئەی موججاعە من تۆ بەپیاوێکی ژیرو سەرگەورە دەزانم گوێ بگرە بۆ قورئان و پاشان خۆت حوکم بدە ئەو دوژمنەی خوا چۆن نەیاری ی قورئان

دەكات؟ خالید سورەتی﴿سَبِّحِ ٱسۡمَ رَبِّكَ ٱلۡأَعۡلَى﴾ی بۆ خوێندو موججاعەیش ووتی: كابرایەكی خەڵكی بەحرەین خوێندەواری هەبوو، موسەیلەمە نزیكی كردەوە لە خۆی بەڕادەیەك كەس وەك ئەو لێی نزیك نەبوو، پاشان هاتە ناومان ووتی: ئەوە چیتانە خەڵكی یەمامە ئەم هاوڕێ یەتان وەڵڵاهی درۆزنە، واش نازانم ئێوە من بە دوژمنی ئەو بزانن خۆ ئێوە پلەو پایەی من چاك دەزانن لەلای ئەو، ئەو وەڵڵاهی درۆتان لەگەڵ دەكات و لەسەر ناڕەوایی پەیمانتان لێ وەردەگرێت، خالید ووتی: ئێ ئەم بەحرانی یە چی بەسەر هات؟ ووتی: هەڵات لە دەستی، بەردەوام درۆكانی موسەیلەمەی ئاشكرا دەكرد تاوای لێهات لەخۆی ترسا كە بیكوژن بۆیە رای كردەوە بۆ بەحرەین . خالید ووتی: ئێ كەمێكی ترمان بۆ باس كە لە درۆكانی ئەو بۆگەنەو موججاعەیش هەندێ ڕستەی تری بۆ ووت: خالیدیش، ووتی: ئەی ئەم قسانەی لەلای ئێوە ڕاست بوون؟ باوەڕتان پێی هەبوو؟ موججاعەیش ووتی: ئەی ئەگەر باوەڕمان پێی نەبێت چۆن سبەینێ دە هەزار جەنگاوەر لە پشت سەریەوە لەگەڵ تۆ دەكەن و تا مردن شمشێربازیت لەگەڵ دەكەن، خالیدیش ووتی: دەی كەوایە ئێمە خوامان بەسە بدەین بەگژتاندا و ئاینەكەی سەر بەرزبكات، ئێوە لەگەڵ خوا دەجەنگێن و مەبەستان ئاینەكەیەتی ئەم وەڵامە بەڵگەیە لەسەر گەورەیی باوەڕی دامەزراوی خالیدو متمانەی تەواوی بەخوای (عزّ وجل) ئەم باوەڕە مەزنە و متمانە بێ سنوورەی خالید بە سەركەوتنی خوای گەورە وای لێ كردوە كە كانی زیرەكی بواری جەنگی تێدا بتەقێت و هونەری سەركردایەتی لێ هاتوویی فێرببێت، لەبوزاخەدا بەدوو شمشێر دەجەنگا تا لەدەستیدا هەردووكیان قرتان، باوەڕ دڵی پڕكردبوو، شانازی تەنها بەخواوە دەكرد، ئەوەش بەس بوو كە هەیبەتی دوژمنانی لەدڵیدا بشكێت و هەیبەتی خۆی بەرێتە دڵی دوژمنەكانی، ئەوەش یەكەمین رێگابوو بۆ گەیشتن بەسەركەوتنی یەكلاكەرەوە و تێك شكاندنی قورسی دوژمنان
.

ب ـ جەنگی دەروونی پێش جەنگەكە:خالید نەخشەیەكی وای دارشتبوو كە پێش ئەوەی شمشێركاری خۆی بكات جەنگی دەروونی بەرپا بكات، زیادی كوری لەبیدی نارد بۆلای مەحكەمی كوری توفەیل كە هاورێی یەكتری بوون، بەمەبەستی ئەوەی بۆلای خۆیانی ڕابكێشێت، خالید ووتی: بەزیاد شتێك بنێرە بۆ مەحكەم بەڵكو دەروونی بشكێنی، زیادیش نامەیەكی بۆ نووسی و ئەم چەند دێرە شیعرەی تیا بوو:

ویل الیمامة ویلاً لا فراق له	ان جالت الخیل فیها بالقنا الصادي

والله لا تنثنى عنكم اعنتها حتى تكونوا كاهل الحجر او عاد

هەروەها خالید عومەیری کوری صالح ی بەشکوری نارد بۆ ناو هۆزەکەی کە لەژێرەوە بەموسڵمانەتی مابوویەوە- پێی ووت: برۆ بۆ ناو هۆزەکەت، ئەویش ڕۆشتە ناویان ووتی: خالید بە پشتیوانان و کۆچەریان دەوریان داوون، ئەوانە گەلێکن چەندی خۆتان بگرن لە بەردەمیاندا، هەرسەکەوتن بۆ ئەوانە، ئەگەر ئێوە لەوان زۆرتر بن، ئەوان کۆمەکی پشتەوەیان لەهی ئێوە زیاترە، ئێوەو ئەوان نابن بەیەکیٚ؟ ئیسلام وەرگیرا بەڵام بیٚ باوەڕی لە لەناوچووندایە، هاورێکەیان بەراستی پێغەمبەرە بەڵام هاوریٚ کەی ئێوە درۆزنە، ئەوان خۆشحاڵن، بەڵام ئێوە مەغرورن، ئێستا هەڵە بۆتان شمشێر لەکێلاندایە و تیر نەهاوێژراوە، پاشان خالید هەمان کاریشی لەگەڵ (ثمامة بن اثال) یشدا کردو ڕۆشت بۆ ناو هۆزەکەی أبو حەنیفە داوای لێکردن کە خۆیان بدەن بەدەستەوە و ووڕەی دەڕووخاندن و ووتی: هەرگیز لە یەك کاتدا دوو پێغەمبەر نایەت، محمد پێغەمبەرە و هیچ پێغەمبەرێکی تر لەدوای ئەو نایەت، ئەبو بکر سەرکردەیەکی وای بۆ ناردوون کە بەناوی خۆی و باوکی یەوە بانگ ناکرێت بەڵکو پێی دەڵێن: (شمشێری خوا)!، شمشێر گەلێکی زۆری لەگەڵدایە، دەی ئیتر ئێوەش خەمی خۆتان بخۆن. خالید زۆر گرنگی دەدا بە دارشتنی پلانی توندو تۆڵ و هەرگیز دوژمنەکانی خۆی بەکەم نەدەزانی، هەمیشە لەگۆڕەپانی جەنگدا لەئەو پەڕی ئامادە باشیدا بوو لەترسی ئەوەی نەوەك دوژمنان لەناکاودا و ناپاکانە بدەن بەسەریاندا، بەجۆری وەسفی دەکەن کەهەرگیز لە گۆڕەپانی جەنگدا نەخەوتووە مەگەر بەچەك وتفاقی تەواوەوە و هەردەم لە دوژمنەکانی بیٚ ئاگانەبووە. لەجەنگی لەگەڵ موسەیلەمەدا ـ پێش جەنگی غفرباو- موکنەڤ کوری زەید و حەریسی برای دانا بۆ کۆکردنەوەی زانیاری تەواو و پێویست دەربارەی جەنگەکە و کاتی ئەوەش هاتبوو کە کاروباری سوپاکەی ڕێك بخات، چونکە هەڵوێستەکە زۆر ترسناك بوو، زۆر پێویستی بەوە بوو کاروباری بۆ ڕێك بخرێت، عبدالله ی کوری حفص ی کوری غانمی کرد بە هەڵگری ئاڵاو پاشان درا سالم مەولا ئەبی حوزەیفەو دیاریشە خەڵکی بە ئاڵاکانیانەوە دەناسران، وەك عەرەب دەڵێن: ئەگەر ئەو تیابچێت ئەوانیش تیا دەچن، لەم جەنگەدا شەرحەبێلی کوری حەسەنەی خستە پێشەوەو سوپاکەی کرد بە پێنج بەشەوە . لەپێشەوە خالید الخزومی و لەڕاستەوە ئەبو حوزەیفە، لەلای چەپەوە شوجاع، لەناوەڕاستیشدا زەیدی کوری خەتاب، ئوسامەی کوری زەیدیش

گەورەی ئەسپ سوارەکان(طعن) یش لەدواوە و چادر و ئافرەتانیش لـەدواوەی سـوپاکەوە، ئەم کارانەی پێش جەنگەکە ئەنجام دا.

چوارەم : جەنگی یەکلاکەرەوە.

کاتێ هەردوو سـوپا بەرامبـەری یـەك وەسـتان موسـەیلەمەی درۆزن بەهۆزەکـەی خـۆی ووت: ئـەمرۆ ڕۆژی غیرەتـە، ئەگـەر ئـەمرۆ بـشکێین ئـەوە خێزانـەکانتان مـارەدەکرێن وەك کەنیزەك و بەشـودەدرێن لەسـەر ویـستی خۆیـان نـا، دەی بجـەنگێن لـەپێناوی نەژادتانـداو پارێزگاری لەخێزانـەکانتان بکـەن. خالیـد سـوپاکەی بـردە پێـشەوە تاگەیاندیـە جێگەیـەك بەرزایی یەك بوو دەیڕوانی بەسەر یەمامەدا، لەویا سـەربازگەی داکوتـا، برایـەتی کۆچـەریان بەسالم بـوو مـەولای ئـەبی حوزەیفـە، ڕایـەتی پـشتیوانانیش بـە ثـابتی کـوری قـیس بـوو و عەرەبـەکانی تـریش هەرکەسـەو ڕایـەتی خـۆی هـەبوو . موججاعـەی کـوری مـەرارە لـە خەیمەکـەی خالیـدا کـۆت و زنجـیر کرابـوو لەگـەڵ (ئـوم تـەمیم) دابـوو خێزانەکـەی خالید،موسڵمان و بێ باوەڕان تێك هەڵ ڕژان و جەولەیەك بوو کە عەرەبە دەشتەکی یـەکانی نـاو موسـڵمانان تێـك شـکان و ڕایـان کـرد، تـاوای لێهـات بەنوحەنیفـە خۆیـان گەیانـدە نـاو چادرەکەی خالید وویستیان خێزانەکەی بکوژن بەڵام موججاعە ووتی: بیکەن بەخاتری مـن، ژنێکی سەربەستی چاکە، لەو جەولەیەدا رجال ی کوری عەنمەوە ـ نەفرەتی خوای لێ بـێ ـ لەسەر دەستی زەیدی کوری خەتاب کوژرا، پاشان هاوەڵان لۆمەی یەکتریان دەکرد و ثابتی کوری قیس ووتـی: بەخوا بەرامبـەریان هـیچ نـەبوون، لەهەمووڵایەکـەوە هـاواردەکرا: خالیـد لێمان هەڵبژاردو بەرائی کوری مەعرور ڕەنگی سورهەڵگەڕابوو، ئـەو پیـاوە هـەرکاتی بدیایـە ئەچووە بەرزایی یەك و دائەنیشت و پاشـان وەکـو شـێر هێرشـی دەبـردو ئـەبو حەنیفـەیش جـەنگێکی بـێ وێنـەیان دەکـرد . هـاوەڵانیش ئامۆژگـاری یـەکترییان دەکـرد و هاواریـان دەکرد: ئەی پیاوانی سورەتی (البقرە)، ئـەمڕۆ سـیحرو جـادو بـەتاڵ دەبێتـەوە، (ثابـت بـن قـیس) یـش تـا چـاڵێکی تـاخواری ئـەژنۆی بـۆ خـۆی هەڵکەنـدبوو، چـووبووە نـاوی لیـوای پشتیوانانی هەڵگرتبوو پاش ئەوەی کە بەکفن و بۆنی خۆشەوە خۆی بۆ مردن سـازکردبوو، لەو شوێنەدا ڕاوەستاو نەجوڵا تاشەهیدیان کـرد (ﷺ)، کۆچـەریانیش بـە سـالم ی مـەولای ئەبی حوزەیفە یان دەووت: ناترسـی لـەلای تـۆوەبێن ؟ ئـەویش دەیـووت: کەواتـە هـەڵگری ڕاستەقینەی قورئان نیم ئەگەر وابم، دەی بۆ پێشەوە هێرش بەرن، دەیووت: وەڵڵاهـی ئـیتر قسەناکەم تاخوای گەورە دەیانشکێنی و یان دەگـەم بـەخوا و لـەوێ قـسەی خـۆم دەکـەم، شەهیدیش بوو، ئـەبو حوزەیفـە دەیـووت: ئـەی دەسـتەو تـاقمی قورئـان، قورئـان جـوان و ڕازاوە بکەن بەکردەوەکانتان، هاشاوڵی بۆ بردن و ماوەیەك دووری خستنەوە تا برینـداریان

کرد، خالیدیش بەرەو ڕوویان ڕۆیشت بردنی یە دوا تا لەو شوێنە تێی پەڕاندن و بەردەوام بوو تا خۆی گەیاندە سەر ئەو کێوەی کە موسەیلەمەی بەسەرەوە بوو تا دەرکەوێت و بیکوژێت، پاشان گەڕایەوە و لەنێوان هەردوو ڕیزەکەدا وەستاو (بەراز) بانگ کرد ووتی: من کوری وەلیدم و گەڕاوەم، من کوری ئیبن عامرو زەیدم، پاشان دروشمی موسڵمانەکانی دەوتەوە کە لەو جەنگەدا ((یا محمداه)) بوو، هەرکەس ئەهاتە ڕێی خێرا دەیکووشت و هەرشتێ لێی نزیك ببوایەتەوە هەر ئەیخوارد، جەنگ گەرم بوو . پاشان خالید لەموسەیلەمە نزیك بوویەوەو نیوە بەنیوەی خستە بەردەمی بەمەرجێ بگەرێتەوە سەر ڕێگای ڕاست، بەڵام شەیتانەکەی موسەیلەمە ملی پێ پادەدا و ڕازی نەدەبوو، هەرکاتێ موسەیلەمە دەیویست لەو داواکاریە بکۆڵێتەوە خێرا شەیتانە نەفرینەکەی ڕێگەی پێ نەدەداو خالیدیش بەجێی هێشت و پشت گوێی خست، خالید هەستا بەجیاکردنەوەی پشتیوانان لەکۆچەریان، لەعەرەبە دەشتەکی یەکان و هەریەکەو بەڕایەتی خۆیەوەو لەلایەکەوە جەنگ بکات تا بزانرێت لەلای کێوە بێ باوەڕان دزە دەکەنە ناو ڕیزی موسڵمانەکانەوە، هاوەڵان - خوایان لێ رازی بێت - بەشێوەیەك بەئارام و خۆگربوون لەوەو بەر شتی وایان لێ بەدی نەکراوە، هەر بۆپێشەوەو بەرەو ناوجەرگەی دوژمنان دەچوون تا خوای گەورە دەرگای سەرکەوتنی بۆ خستنە سەرپشت، بێ باوەڕان پشت و پشت ڕایان کردەوە، ئەمانیش شوێنیان کەوتن و شمشێریان لەسەر گەردنیان هەڵنەدەگرت، تا ناچاریان کردن خۆیان بکەن بە (باخچەی مەرگ) دا . کەموحەکەمی کوری توفەیل - نەفرەتی خوای لێ بێ - فەرمانی دەرکرد هەموویان بچنە ناو باخچەکەوە کە موسەیلەمەی لێبوو - نەفرەتی خوای لێ بێ - و عبدالرحمن ی کوڕی ئەبوبەکرﷺ خۆی گەیاندە موحکەم کە وتاری دەدا و کوشتی، بەڵام بەنو حەنیفە دەرگای باخچەکەیان لەسەر داخستن و هاوەڵانیش چواردەوریان لەباخەکە گرتبوو.

پێنجەم: پاڵەوانێتی کەم وێنە.

١- بەرائی کوری مالیكﷺ ووتی: ئەی کۆمەڵی موسڵمانان بەرزم کەنەوە و بمخەنە ئەو دیوو من دەرگاکەتان بۆ دەکەمەوە و ئەوانیش خستیانە سەر قەڵغانێك و بە ڕمەکانیان بەرزیان کردەوە و خستیانە ئەودیوو، بەدەم شەرکردنەوە خۆی گەیاندە دەرگاکەو کردیەوە، موسڵمانەکانیش بەهاشاوڵ خۆیان کرد بە ژورداو ئەوانی تریش دەرگاکانی تریان کردەوەو هەڵگەڕاوەکان گەماڕۆ دران و بۆیان دەرکەوت تیاچوون و وا ڕاستی هاتەوەو ناڕەوا تیاچوو .

٢ـ كوژرانی موسەیلەمەی درۆزن: موسڵمانەكان خۆیان گەیانـدە موسـەیلەمەی ـ نـەفرەت لێكراو ـ لەتەنیـشتی دیوارێـك دا وەسـتابوو ئـەوگو حوشـتری مـل بـەرزە و پـاڵی دابوویـەوە بەدیوارەكـەوەو لـە تـوڕەیی دا ئاگـای لـەخۆی نـەبوو، شـەیتانەكەی وای لێكردبـوو كـەف ئەچەراند، كە هەر كاتێ تـورە ببوایـە بـەم لاولای دەمیـدا كـەف سـپی دەچـەراند. وەحـشی كوری حەرب بەندەی جوبەیری كوری موطعیم ـ بكوژی حەمزە ﷺ بـۆی ڕۆیـشتە پێـشەوەو ڕمێكی كرد بەسكیدا كە لەو دیوەوە دەرچووە دەرەوە، ئەبو دوجانەیش كـەناوی سـەماكی كوری خۆرشە بـوو پـەلاماری داو یـەك شمـشێری لێـداو خـستی یـە سـەر زەویەكـە، خـانمی ناوكۆشك هاواری كرد: ئای ئەمیری دەم و چـاو درەوشـاوەكان ڕۆ! بەندەیـەكی قولـە ڕەش كوشتی، لەناو باخەكەو دەوروبەریدا ـ كوژراوەكـانی پاشـگەزبووان خـۆی دەدا لـە دە هـەزار جەنگاوەر، هەندێك سەرچاوەیش دەڵێت: بیست و یـەك هـەزار، لـە موسـڵمانەكانیش شـەش سەد یان پێنج سەد كەس شەهیدبوون خوا باشتری لێ دەزانێت ـ ونـاودارانی هاوەڵانیـشیان تیابوو كە لەمەولا ناویان دەهێنین، خالید ﷺ لەگەڵ موججاعەی كوری مەرارەدا كەهەركۆت وزنجیر بوو گەڕان بەناو كوژراوەكاندا، تا ناوەكانیانی پـێ بڵـێ و موسـەیلەمەی پـێ پیـشان بدات، دایان بەلای ڕەجالی كوری عەنفەوەدا و خالید ووتی: ئەمە عەنفەوەیە، سەیفی كـوری عومـەر دەڵـێ: پاشـان دایـان بـەلای پیـاوێكی ڕەنـگ زەردی گولەكـەداو ووتـی: ئەمەیـە هاوڕێكەتان، خالیدیش ووتی: دەك خوا ڕوو ڕەشـتان بكـات لەسـەر شـوێنكەوتنی ئـا ئەمـە، پاشان خالید كۆمەلێ ئەسپ سواری نارد بـۆ دەوروبـەری یەمامـە و قـەڵاكانی چـواردەور تـا پارەو سامان و كەنیزەكەكان كۆبكەنەوە.

٣ـ ئەبو عوقەیل: عبدالرحمن ی كوری عبدالله ی بەلەوی ئەنصاری ئەوسـی ئەبوعوقـەیل، یەكەم كەس بوو لەشەری یەمامەدا بریندار بـوو، تیرێكیـان تـێ گـرت بـەری ناوشـان و دڵـی كەوتبوو، بریندار بوو بەڵام برینەكەی كوشندەنەبوو، تیرەكەیان دەرهێنا و شانی داكـەوتبوو و بردیانــەوە بــۆ ســەربازگەی موســڵمانەكان كــاتێ شــەڕەكە گــەرم بــوو، موســڵمانەكان پاشەكشەیان كردەوە بەرەو مەنزڵ و مەعەسكەرەكەیان و ئەبوعوقەیل بەبرینداری كەوتبوو گوێی لێ بوو مەعسنی كوری عەدی هاواری كرد: ئەی پشتیوانان، الله، الله، دووبـارە هێـرش بەرنەوە سەر دوژمنانتـان، مـەعن خـۆی پـێش خەڵكـە كـە كـەوت، ئـەبو عـەقیلیش ویـستی هەڵسێتەوە و لەگەڵ هۆزەكەیدا هێرش بەرێتەوە، هەندێ لەموسڵمانەكان پێیـان ووت: ئـەی ئەبوعوقەیل تۆ توانای جەنگت تیانەماوە، ئەویش ووتی: ئاخر ئاماژەی بۆ من كرد كە بڕۆم، تیان مەبەستی لە پشتیوانان بریندارەكان نـی یـە... ئەبوعـەقیلیش ووتـی: دەی منـیش لـە پشتیوانانم، من دەڕۆم بەدەمی یەوە با بەگاگۆڵكێش بێت، خۆی كۆكردەوە و شمشێرەكەی

هەڵکێشا و هـاواری دەکـرد: ئـای بـۆ پـشتیوانان، هێرشـێك ببـەین وەك هێرشـی جـەنگی حونەین، هەر هەموو پشتیوانان کۆبوونەوەو بە ورەیەکی زۆر بەرزەوە بـەرەوپێش چـوون و بەهیوای سەرکەوتن یان شەهیدی، لەم هێرشەدا بـاڵێکی ئەبوعـەقیل لـە بنـا قرتـاو چـواردە برینیشی پێوەبوو کە هەر هەموویان ترسناك و کوشندە بوون، ئیبن عومەرﷺ دای بەلایـدا کەلـە دواسـاتەکانی ژیانـدا بـوو پێـی ووت: ئەبوعـەقیل، ئـەویش ووت: (لبیـك) واتـە بـەڵێ گیانەکەم بێگومان زۆر نارەحەت ئەمەی ووت) پاشان ووتـی: چ لایـەك سـەرکەوتووە؟ ئـیبن عومەر ووتی: مژدەت بەمێ، دوژمـنی خـوا کـوژرا، ئەبوعـەقیلیش پەنجـەی بـەرزکردەوە بـۆ ئاسمان سوپاسی خوای کرد، عمرﷺ دەربارەی عەقیل دەڵێـت: رەحمەتی خوای لێ بێـت، هــەر داوای شــەهیدی دەکــرد و هــەوڵی بــۆ دەدا، ئــەو یەکێکــە لــە هاوەڵــە چــاکەکانی پێغەمبەرمانﷺ.

٤ـ نوسەیبەی کچی کەعبی مازنی ئەنصاری: لەگەڵ سـوپاکەی خالیـد دا بـەرەو یەمامـە کەوتە رێ، بەشداری شەڕەکانی کرد و سوێندی خوارد کە چەك دانەنێـت تـا دەجـالی بـەنی حەنیفە نـەکوژێت، بەیارمـەتی خـوا سـوێندەکەی هێنایـەدی و موسـەیلەمەی درۆزن کـوژراو گەڕایەوە بۆ مەدینـەو دوانـزە جـار برینـدارکرابوو لـە نێـوان ڕم و شمـشێردا، هـەربرینێکیان خەڵاتی شەرەف بوون بۆ ئەو خانمە هاوەڵە تێکۆشەرەی کە نموونەیەکی جـوای ئافرەتـانی هاوەڕەگـەزی خـۆی پـێش کـەش کـرد لەبـەرگری کـردن لـە ئـاین و بیروبـاوەڕ، ئـیتر بـا لەوڕێگەیەشدا شتی وای بەسەردابێـت کەلەتوانای ئافرەتـانی هاوشـێوەیدا نـەبێت، ئەوانـەی کە ناسـکۆڵەن. خالیـدی کـوری وەلیـدﷺ لـەپاش ئـەم جەنگـە چـاودێری و ئاگـاداری ئـەم ئافرەتە دەبوو، نوسەیبەﷺ دەڵێت: کاتێ جەنگ تەواو بوو گەڕامەوە مـاڵی خـۆم و خالیـد دوکتۆرێکی بۆ هێنام بە ڕۆنی قرچاو تە داوی کردم و سـوێند بـەخوا ئێـشەکەی لـەباڵ بـڕین خـراپتر بـوو، خالیـد زۆر لێـی دەپرسـیمەوە، هـاوڕێ یـەکی چـاك بـوو بۆمـان، ئاگـای لـە مافەکانمان بوو، ئامۆژگاریەکانی پێغەمبەری خوایﷺ سەبارەت بە ئێمە دەپاراست .

شەشەم: لەشەهیدەکانی جەنگی یەمامە.

١. ثـابتی کـوری قیـسی کـوری شـە مـاسﷺ: نازنـاوی (ئـەبو محمـد) ووتاربێـژی پشتیوانەکان بوو، پێشی دەڵێن: ووتاربێژی پێغەمبەرﷺ، لەفەرموودەی صـحیحدا هـاتووە کە مژدەی شەهیدبوونی پێدراوە، لـەڕۆژی یەمامـەدا کـاتێ شـەهیدبوو ڕایـەتی پـشتیوانانی بەدەسـتەوە بـوو، یـەکێ لەموسـڵمانەکان لەخـەودا ثـابتی بـینی و پێـی ووت: مـن کـە دوێنـێ‌کوژرام یـەکێ لـە موسـڵمانان دای بەلامـدا و قەڵغانـە چـاکەکەی لێکردومـەوەو بـردی ماڵەکەشـی لـە ئەوپـەڕی سـەربازگەکەیەو لەماڵێـشەوە ئەسـپێکی باڵابـەرزی هەیـەو لـەناو

قەڵغانەکـەدا دروسـتکراوە لەسـەر ئەویـشەوە پیاوێـك، بـڕۆ بـۆ لای خالیـد پێـی بڵـێ: باقەڵغانەکەم بۆ وەربگرێتەوە، ئەگـەر گەڕاشـیتەوە بـۆ مەدینـە بـەجێ نـشینی پێغەمبـەری خوا ﷺ بڵێ کە: من ئەوەندە قەرزارم و ئەوەندەش سامانم هەیە، فڵانیش کـە بەنـدەی منـە ئازاد بێت، نەکەیت بڵێیت ئەمەخەوە هیچ نـی یـەو بیفـەوتێنێت، پیاوەکـەش سـبەینێ چـوو بۆلای خالیدو ئەویش ناردی بەدوای قەڵغانەکەدا دەبینێ لەو شوێنەیە، کاتێکیش هاتەوە بۆ مەدینە بۆ ئەبوبەکری گێرایەوە و ئەبوبەکریش وەسیەتەکەی جـێ بـەجێکرد، تـا ئێـستایش پێ بزانین تا ئێستا جگە لە ثابتی کوری قیسی شـتی وا ڕووی نـەداوە کەکـەس دوای مـردن وەسیەت بکات و بۆی جێ بەجێ بکرێت.[1]

٢. زەیـدی کـوڕی خـەتاب رضي الله عنه: بـرای عمـری کـوری خەتابـە رضي الله عنه لەباوکـەوە، لـەعمر گەورەتربوو، لـە کۆنـەوە موسـڵمان بـوو بـوو، بەشـداربووانی بـەدربوو، لەهـەموو غەزاکانـدا بەشـداری کردبـوو، لـە مەدینـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـردی بـەبرای مـەعن ی کـوری عـدی ئەنصاری و هەردووکیان لەیەمامـە کـوژران، ئـاڵای کۆچـەریان بـە دەسـتی ئـەوەوە بـوو تـا کوژراو ئاڵاکە کەوتە زەوی و سالم ی مەولاوی ئەبی حوزەیفە هەڵی گرت، زەید لەو شەڕەدا، ڕەجالی کوری عەنفوەی کوشت کە موسڵمان بوو بوو، سورەتی (البقرة) یشی لەبـەرکردبوو، پاشـان پاشـگەزبوویەوە و گەڕایـەوە بـۆ لای موسـەیلەمە و بـاوەڕی پێکـرد و شـایەتی پێغەمبەرایەتی (بەدرۆ) بۆدا، بەو کارەی ئاشوبێکی گەورەی نایەوە، لەسەر دەستی زەیـدی کوڕی خەتاب رضي الله عنه کوژرا، زەیدیش لەسەر دەستی پیاوێك شەهیدبوو کەناوی (ئەبو مەریەمی حەنەفی) بوو، پاشتر موسڵمان بوو، بە عمری دەووت: ئەی گەورەی موسڵمانان خوای گەورە بـە دەسـتی مـن زەیـدی بـەڕێزکردو بەدەسـتی ئـەو مـنی ڕسـوا نـەکرد . و کـاتێ هـەواڵی شەهیدبوونی گەیـشت، عمـر ووتـی: لـە دووچـاکەدا پێـشی مـنی دایـەوە، یەکـەم پـێش مـن موسڵمان، دووەم پێش من شەهیدبوو، کاتێ موتەمیم ی کوری نوێر بـە شـیعرەوە شـیوەنی بۆ مالیك ی برای دەکرد، عمر رضي الله عنه پێی ووت: ئەگـەر منـیش شـیعرم بزانیایـە وام دەووت بـۆ زەیدی برام، موتەمیمیش پێی ووت: ئەگەر براکەی من لەسـەر ئـەو بەرنامەیـەی بـرای تـۆی لەسەر کوژرا بکوژرایە هەرگیز خەفەتم بۆ نەدەخوارد، عمریش پێی ووت: کەس تائێستا بەم شـێوەیە سەرەخۆشـی لـێ نـەکردووم، لەگـەڵ ئەوەشـدا عمـر هـەردەم دەیـووت:هـیچ کـات شنەبای بەیانیان هەڵی نەکردووەو زەیدم نەخاتەوە بیر.

٣ـ مەعن ی کوری عەدی بەلەوی: کوری جەعدی کوری عەجلانی کوری ضیعەی بەلـەوی یە، هاوپەیمانی بەنی عەمری بـەنی عـەوف بـوون وبـرای عاصـم ی کـوری عـەدی یەوبـەدر و

---

[1]ـ البدایة والنهایة (٦:٣٣٩)

ئوحودو خەندەق و هەموو جەنگەکانی تریشی بینیوە، پێغەمبەری خواﷺ کردی بە برای زەیدی کوری خەتاب و لەجەنگی یەمامەدا هەردووکیان شەهیدبوون . مەعن هەڵوێستێکی زۆر جوان و بەرزی هەبوو لەکاتی وەفاتی پێغەمبەری خواﷺ، کاتێ خەڵکی دەییان ووت: سوێند بەخوا حەزمان دەکرد پێش ئەو بمردینایەو دوای ئەو ئەم نەهامەتی یەمان نەدیایە. بەڵام (مەعن) شتێکی تری دەووت و دەیووت: بەڵام من حەزم نەکردووە پێش ئەو بمرم، تا چۆن بەزیندوویی باوەڕم پێکردووە ئاوایش بە مردوویی باوەڕی پێ بکەم.

٤ـ عبدالله ی کوڕی سوهەیلی کوڕی عەمر: کوڕی ئیبن شەمس ی کوڕی عەبد وەدی قورەیشی عامریە لە موسڵمانە پێشینەکانەو کۆچیشی کردووەو پاشان لەمەککەیش ئەشکەنجەدراوە، لەکاتی جەنگی بەدر دا لەگەڵ سوپای قورەیشدا دەرچوو، کاتێ هەردوو سوپا ڕووبەڕوو بوونەوە ئەو ڕای کردە ناو موسڵمانەکان و بەشداری جەنگەکەی لەگەڵداکردن، لەڕۆژی یەمامەدا شەهید بوو، کاتێ ئەبوبکرﷺ بۆ حەج کردن چوو بۆ مەککە لەوێ سەرەخۆشی لەباوکی کرد، سوهەیلیش ووتی پێم گەیشتووە لە پێغەمبەری خواﷺ، کە فەرموویەتی شەهید شەفاعەت بۆ حەفتا کەس لەخزمەکانی دەکات. تکام وایە لەمنەوە دەست پێ بکات. سوهەیلی کوری عەمر ڕۆڵێکی زۆر گرنگی هەبوو لە کاتی وەفاتی پێغەمبەری خواﷺو کەهەموو خەڵکی مەککە دەیان ویست لە ئیسلام پاشگەزببنەوە و ئاوا ترسناك بوون والی مەککە عتابی کوری ئوسەید لەخۆی ترسا و خۆی حەشاردا، سوهەیل هەستاو سوپاسی خوای کردو ستاییشی کرد وپاشان باسی لەدونیا دەرچوونی پێغەمبەری خوایﷺ کردو ووتی: ئەو مەسەلەیە هیچ زیانێکی نی یە بۆ ئیسلام بگرە هێریشە بۆی، هەرکەسێ ئەدەین لەگەردنی، خەڵکەکەش وازیان هێنا لەو نیازەی کردبوویان و ئەوکات عیتابیش خۆی دەرخستەوە. ئەم هەڵوێستە بەرزەیە کەئەو فەرموودەیەی پێغەمبەری خواﷺ ئاماژەی بۆ دەکات کاتێ عمری کوری خەتابﷺئاماژەی بۆئەوە کرد کە دانەکانی پێشەوەی دەربهێنین ئەمە لەکاتێکدا بوو کەسوهەیل لەناو دیلەکانی جەنگی بەدر دابوو، فەرمووی: ((إنه عسى ان يقوم مقاماً لا تذمَّنّه)) واتە: لەوانەیە ئەو پیاوە لە شوێنێکدا ڕۆڵێکی وا گرنگ ببینێ کە بەخراپ باسی نەکەیت .

٥ـ ابو دوجانە: سەماکی کوڕی خەرشە: لە جەنگی بەدردا پەڕۆیەکی سوری لەناوچاوی بەستبوو، دەڵێن پێغەمبەری خواﷺ لەگەل عەتبەی کوری غەزواندا کردی بەبرا، لەجەنگی ئوحودا ڕای نەکرد و خۆگرانە وەستاو پەیمانی مردنی دا بە پێغەمبەری خواﷺو یەکێکە لەوکەسانەی بەشداری کرد لەکوشتنی موسەیلەمەی درۆزندا و هەر لەوێش شەهیدبوو . زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: جارێکیان ئەبو دوجانە هات بۆ لای و نەخۆش بوو بەڵام

دەمووچاوی زۆر جوان و کراوەبوو، منیش لێم پرسی چی یە ئەوەندە ڕووت خۆشە؟ ووتی: هیچ کردەوەیەکم نی یە ئەوەندەی دووکردەوەم دڵم پێی خۆش بێت: یەکەم: خۆم هەڵناقورتێنمە شتێك کە پەویوەندی پێمەوە نەبێت، دووەم: دڵم پاکە بەرامبەر موسڵمانان و هیچی تێدانی یە بەرامبەریان، ئەبو دوجانە لەجەنگی یەمامەدا یەکێك بوو لەپاڵەوانەکانی ناو موسڵمانەکان، کە ئەویش بە چەشنی بەراو لەسەر دیوارەکەوە خۆی هاوێشتە ناو باخچەی مەرگەوە و قاچێکیشی شکا، کە ئەو هەموو شەرەی دەکرد بە قاچێکی شکاوەوە بوو تا شەهید بوو ـ خوای لێ رازی بێت ـ.

٦. عوببادی کوری بیشر: یەکێکە لە گەورە هاوەڵانی و چاکەکانیان، چل و پێنج ساڵ ژیاوە، عوبادە ئەو کەسەبوو ئەوشەوەی تادرەنگێ لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بوو کاتێ ڕۆشتەوە بۆ ماڵ دارەکەی دەستی وەك گڵۆپ داگرسابوو شەوقی هەبوو، لەسەر دەستی خـصعب ی کوری عومەیر ﷺ موسڵمان بوو، یەکێ بوو لەوکەسانەی کەعب ی کوری ئەشرەفیان لەناوبرد . پێغەمبەری خوا ﷺ بەکاری هێنا بۆ کۆکردنەوەی زەکاتی مەزینە و بەنی سەلیم کردی بەسەرۆکی پاسەوانەکانی لەجەنگی تەبوکدا، لەرۆژی یەمامەدا نەبەردی چاکی نواند، لەپاڵەوانە ئازاکان بوو، عائیشە ڵ دەڵێت: سێ کەس لە پشتیوانەکان لە چاکیدا کەس پێیان ناگاتەوە کەهەموویان لەتیرەی (بنی عبدالاشهل)ن: سەعدی کوری موعاذ، ئوسەیدی کوری حوضەیر، عوبادی کوری بشیر، هەر لەعائیشەوە دەگێرنەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەماڵەکەی مندا خەریکی شەونوێژبوو، گوێی لەدەنگی عوبادەی کوری بشیر بوو، پرسی: ئەی عائیشە ئەوە دەنگی عوبادەنی یە؟ ووتم: بەڵێ . فەرمووی: ((اللهم اغفرله)) خوایە لێی خۆش ببە. و لەیەمامە شەهید بوو . ئەبوسەعیدی خودری ﷺ دەڵێت: لەعوبادم بیست کەپاش تەواو بوونی جەنگی بوزاخە پێی ووتم، ئەی ئەبو سەعید: ئەم شەو لەخەونمدا ئاسمانم بینی دەمی کردەوە بۆم و کەچووم تێی داخرایەوە، هەرچی ورد دەبمەوە ـ انشاء الله ـ شەهیدبوونمە، منیش پێم ووت: وەڵڵاهی خەوێکی خێرت دیوە. لە جەنگی یەمامەدا ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو، چووە سەربەرزایی یەك و بەهەموو دەنگی هاواری کرد: من عوبادەی کوری بشیرم، ئای بۆ پشتیوانان، ئای بۆ پشتیوانان، وەرن بۆلام، وەرن بۆ لام، هەر هەموویان بە یەك سات گەشتنە لای ووتیان ـ لبیك، لبیك ـ ئەوا هاتین بەدەمتەوە و پاشان کێلانی شمشێرەکەی خۆی شکاند و فرێی دا و ئەوانیش دوا بەدوای ئەو کێلانەکانی خۆیانیان شکاند، ئەویش پێی ووتن: هەڵمەتێکی ڕاستگۆیانە و پاشان چوون بۆیان تا بەنی حەنیفەیان پاشەکشە پێکرد بەرەونا باخچەکەو دەرگاکەیان لەسەر داخستن. وکاتێ موسڵمانەکان دەرگای باخچەکەیان کردەوە ئەو قەڵغانەکەی خۆی کرد

بەدەرگاکەوە و بەبێ قەڵغان دەستی کرد بەشەرکردن تاشەهید کرا لە تەمەنی چل و پێنج ساڵیدا، ئەوەندە برینی پێوەبوو بەنیشانەیەکدا نەبوایە نەدەناسرایەوە ﷺ. هەڵویستی جوامێرانەی عوباد لەناو یەمامەیی یەکاندا دەنگی دابوویەوەو بەنموونە دەهێنرایەوە. بەنوحەنیفە تاماوەیەکی زۆریش هەریادەوەری نەبەردی عوبادیان لەلا مابوو، هەرکاتێ برینێکیان بەپیاوێکەوە بدیایە دەیان ووت: ئەمە لیدراوی دەستی بە ئەزموونەکەی ناو خەڵکە عوبادی کوری بشیر . پشتیوانەکان هەڵوێستی نەبەردییان زۆر بوو، هێرش بردنی بێ وێنە، لەجەنگی هەڵگەڕاوەکاندا بەتایبەتی لەیەمامەدا، موججاعەی کوری میرارە بەچاوی خۆی ئەو ئارامی وخۆگری و هێرشەمەردانەکەی پشتیوانانی بینی، لە لای ئەبوبکردا باسی دەکرد و دەیووت: ئەی جێ نشینی پێغەمبەری خوا ﷺ تا ئێستا هیچ هۆزێکم نەدیوە لەشەڕە شمشێروپەلاماری ڕاستگۆیانەدا بەوێنەی پشتیوانەکان بن، من لەگەڵ خالیدی کوری وەلید دا بەناو کوژراوەکانی بەنی حەنیفەدا دەگەڕاین و ناوەکانیانم پێ دەناساند، سەیری پشتیوانانم دەکرد لەو ناوەدا کوژرابوون، ئەبوبکر ﷺ ئەوەندە گریان تارپیشی تەڕبوو.

٧ــ طوفیلی کوری عەمری ئەزدی دوسی:لەیەمامە شەهید بوو، پیاوێکی ناوداری، شاعیری بەتوانابوو، خەوی بینی بوو پێش شەهیدبوونی کە: لەخەویدا لەماڵ دەرچووم و عەمری کوڕم لەگەڵدابوو، سەرم تاشراو باڵندەیەك لەناو دەممەوە هەڵفری و ئافرەتێکیش کردمی بەناو داوێنی دا، جا من سەرتاشینەکە بەسەربڕینم و باڵندەکەش بەدەرچوونی گیانم وئافرەتەکەش بەزەوی کە دەخرێمە ناویەوە لێك دەدەمەوە و لەرۆژی یەمامەدا شەهیدبوو. ژمارەیەکی زۆر لەکۆچەریان و پشتیوانان لەم جەنگەیەکلاکەرەوەدا شەهیدبوون، شاری مەدینە لەگەڵ خۆشی و سروری سەرکەوتندا بەسەر هەڵگەڕاواندا، دەنگی گریان و فرمێسك ڕشتن بۆ شەهیدەکانی ناو شاری داگرتبوو، بەس لە جەنگی یەمامەدا (١٢٠٠) موسڵمان شەهیدبوو کەزۆربەیان لە گەورە هاوەڵان بوو، تیایاندا زۆرێك لەقورئان لەبەرەکانی تێدابوو کە ژمارەیان نزیکەی(٤٠) قورئان خوێن بوو، خەفەت و پەژارە دڵی خەڵکی مەدینەی گوشیبوو، لێشاوی فرمێسکەکان خۆشی سەرکەوتنیان شاردبوویەوە، دڵەکانیان تەنگ کردبوو، نەهامەتی یەکە زۆر گەورەبوو لەسەر دڵەکانیان، لەبەرامبەردا سەرکەوتنەکان دڵەکانیان ڕۆشن کردبویەوەو و بیروباوەڕیان پتەوترکرد ومتمانەی زیاتریان بەکارەکانیان تیا دروستبوو.

حەوتەم: فێڵەکەی موججاعە و خواستنی کچەکەی لەلایان خالیدەوە.

١ـــ فێڵەکــەی موججاعــە: پــاش ســەرکەوتنەکانی موســڵمانەکان لەباخــچەی مەرگــدا، خالیدسـوارەکانی خـۆی نـارد تادەوروبـەری یەمامـەش پـاك بکەنـەوەو هەرچـی سـامان و دەستکەوتەکانە کۆی بکەنەوە، پاشان نیازی کرد قـەڵاکانیش بگرێـت، بـەڵام لەناوقەڵاکانـدا جگە لەئافرەت و منداڵ و پیرو پەککەوتـەکان نـەبێت کەسـی تیـدا نـەبوو، بـەڵام موججاعـە فێڵێکی لەخالید کرد و پێی ووت: ئەو قەڵایانـە پـرن لەچـەکداری جـەنگاوەر ولـێم گـەڕێ بـا سوڵحیان لەگەڵدا بکەم بۆت، خالیدیش ڕازی بوو چونکە بینی بووی موسـڵمانەکان بینـراو و بێتاقەت بوو بوون ئەوەندە جەنگیان کردبوو، بۆیە ووتی پێ، وازم لێ بهێنە بابچمەناویان و قسەیان لەگەڵدا بکەم تابەسوڵح رازیان بکەم، خالیـد پێـی ووت: باشـە برۆ،ئـەویش ڕۆیـشتە ناویـان وفـەرمانی دابەژنـەکان جـل و بـەرگی جـەنگی بپۆشـن و لەسـەر قەڵاکانـەوە خۆتـان پیشان بدەن، ئەوانیش وایـان کـرد، خالیـدیش بـۆی دەرکـەوت موججاعـە راسـت دەکـات و رێککەوتن نامەی لەگـەڵ مـۆرکردن و بـانگی کردنـەوە بـۆ لای موسـڵمان بـوون و هـەموویان موسڵمان بوون، گەڕانەوە سەر ڕێگای ڕاست، خالیدیش هەندێ لەو دیـل و ئافرەتـە دەسـت بەسەردا گیراوەکانی بۆ گێرانەوەو ئەوانی تـری هێنایـەوە بـۆ مەدینـە . و علـی کـوری ئـەبو طالب(رضي الله عنه) یەکێ لەو کەنیزەکانەی خواست و کوڕێکی لێ بوو ناوی نا (عمر) و بە (محمد بـنی حەنیفە) ناوی دەرکردبوو. ڕوداوی یەمامـە لـە(١١) ی کۆچـیدا ڕوویـداو واقیـدی و کەسـانی تریش دەڵێن لە(١٢)ی کۆچیدا ڕوویدا، بەڵام هەردووکی ڕاستە، چونکە لە نیـوەی سـاڵ(١١) دەستی پێکرد ولەمانگی(١٢) دا کۆنترۆڵ کرا.

١ ـ خواستنی کچەکەی موججاعە لەلایەن خالیدەوە: پاش ئەو رێکەوتنەی کە موججاعـە سـازی کـرد، خالیـد داوای لــە موججاعــەکرد کــچەکەی پــێ بــدات، موججاعــەش ووتــی: لەسەرخۆبە، تۆبەم کـارەت پـشتی منـیش و خۆیـشت دەشـکێنی لـەلای خەلیفـە خالیـدیش ووتی: ئەی پیاو پێت دەڵێم کچەکەتم پێ بدە، ئەویش کچەکەی خۆی لێ مـارەکرد ئـەبوبکر صدیق(رضي الله عنه) سەلەمەی کوڕی قرشـی نـارد بـۆ لای خالیـدو بـۆی نووسـیبوو کـە ئەگـەر خـوای گەورە سەری خستی بەسەریاندا، هەرکامیان لە پیاوان گەشتۆتە تەمەنێ موس بـەکاربهێنێ بیکوژە، بەڵام بۆی دەرکەوت کە خالید رێککەوتنی ئاشتی لەگەڵدا کردوون و جـێ بەجێـشی کــردوە، ڕازی بــوو، ئــەبوبکر(رضي الله عنه) هــەموو بــەیانی یــەك لەگــەڵ کۆمــەڵێ لەکۆچــەریان و پــشتیوانانـدا لەشاردەردەچـوو بـۆ ئـەوەی هـەواڵێکی یەمامـە بزانێـت، چـاوەڕوانی تـیراوی خالیدی دەکرد، تا ئێوارەیەکیان دەرچووبوو بوو(حەڕڕە)و لەگـەڵ کۆمـەڵێ لـەهاوەڵانی داو گەیشت بە ئەبا خەیثەمەی نەجاری(رضي الله عنه) کە خالید ناردبوویەوە، کاتێ خالید بینی ووتـی: هـا

چ هەواڵێکت پێ یە ئەی ئەبوخەیثەمە ؟ ووتی: هەواڵی خۆش، ئەی نێرراوی پێغەمبەری خوا ﷺ خوای گەورە یەمامەی بۆ ڕزگارکردین و ئەمەش نامەی خالیدە، ئەبوبکریش رضي الله عنه سوژدەیەکی سوپاسی برد بۆ خوای گەورە، پاشان ووتی: ئێ باسی جەنگەکەم بۆ بکە چۆن بوو ؟ ئەبوخەیثەمەش باسی ئازایی و نەبەردی خالیدی بۆکرد کەچۆن جەنگاوەرەکانی ڕێزدەکرد، ناوی ئەوانەشی پێ ووت کەشەهیدبوون . ئەبوخەیثەمە پێی ووت: ئەی جێ نشینی پێغەمبەری خوا ﷺ لەلای عەرەبە دەشتەکیەکانەوە دەشکاین و ئەوان دەیان شکاندین وتووشی گێجەڵی وایان دەکردین کەباش نەمان دەزانی چی بکەین. هەرکە ئەبوبکر رضي الله عنه هەواڵی ژنهێنانی خالیدی زانی نووسی: ئەی کوری دایکی خالید، تۆ ئەوەندە بەتاڵی ژن دەهێنی ؟ لەتەنیشتی ماڵەکەتدا خوێنی (١٢٠٠) موسڵمان هێشتا ووشك نەبۆتەوە ؟ ئێ پاشان موجاعە فێڵی لێکردوویت و لەباتی هۆزەکەی سوڵحی لەگەڵ کردوویت لەکاتێکدا تۆ سەرکەوتوو بوویت، بەرامبەر ئەم نامە ڕەق وتوندوتیژەی صدیق رضي الله عنه کە بۆ خالیدی ناردبوو، خالید وەڵامێکی بەڵگەدار وژیرانەی نارد بۆی و تیایدا بەرگری کردبوو لەسوڵحەکەی موجاعە وخواستنی کچەکەی، بە (ئەبو بەرەزەی ئەسلەمی) دا ناردیەوە، تیایدا دەڵێت: پاشان لە تەمەنمدا هەرگیز بیرم لەژنهێنان نەکردۆتەوە تا بەتەواوی دڵخۆش بووم بەسەرکەوتن، ئارام بوومەتەوە لە ماڵی خۆمدا، من ژنی پیاوێکم مارەکردووە کە ئەگەر بمزانیانە لەمەدینە کەسێك هەیە بەتەمای بێ نەم دەخواست، ئەگەر تۆ لەبەر مەسەلەیەکی ئاینی یان دنیایی ئەمەت پێ ناخۆشە ئەوا ڕەخنەکەت وەردەگرم وئەو هاوسەرگیرییە هەڵدەوەشێنمەوە. بۆ مەسەلەی سەرخۆشی و دڵخۆشی خۆم بەوە دەدەمەوە لە سەر کوژرانی موسڵمانان و ئەگەر خەفەت زیندووی بهێشتایەتەوە مردووی بگێرایەتەوە ئەوا من هەمیشە خەفەت باردەبووم، من تووشی نەهامەتی وا هاتووم لەوجەنگەدا کەلەژیان بێ هیوابووم و دڵنیابووم لەمردنی خۆم، بەڵام بۆ مەسەلەی فێڵەکەی موجاعە لەمن ئەوە ڕای خۆم بوو، من هیچ ڕۆژێ لەڕۆژان ڕام بەهەڵەدا نەچووە، ئێ من خۆ زانستی غەیبم پێ نی یە، خوای گەورە چاکی بۆ ئیمان داران کردو زەوی دایەوە دەستیان و ئێ پاشەڕۆژیش بۆ لەخوا ترسەکانە . کاتێ ئەم نامەیەگەیشتە ئەبوبکر رضي الله عنه هەندێ هێور بوویەوە، کۆمەڵێ لە پیاوانی قورەیش کە ئەبوبەرەزەی ئەسلەمی شیان لەگەڵ بوو هاتنەلای و بەهانەیان بۆ خالید هێنایەوە. ئەبو بەرەزە ووتی: ئەی جێ نشینی پێغەمبەری خوا ﷺ خالید هەرگیز بەترسنۆك و ناپاك نازناوی دەرنەکردوە، تەواو خۆی ڕەنجاندوە بۆ دەستکەوتنی پلەی شەهیدی تاوای لێهاتووە هیچی پێ ناوترێت، ئارام و خۆگربووە، تا سەرکەوتن و ڕێککەوتنەکەشی بەئارەزووی خۆی بووەو ڕایەکی هەڵەش نەبووە ئەوڕێك کەوتنەی

لەگەڵیان، چونکە ئەو نەیزانییبوو ئەوانەی ناو قەڵاکە ئافرەتن و وای زانی پیـاون . ئـەبوبکر پێی ووت: ڕاستەکەیت قسەکانی تۆ جوانتربوون بۆ بەهانە هێنانـەوە بـۆ خالیـد لەنامەکـەی خالید خۆی . لەنامەکەی خالیدا کە بۆ ئەبوبکری نوسیبوو کۆمەڵێ خاڵ تێبینی دەکەین لە بەرگری کردنەکەی لەخۆی لەوانە:

١. ژنی نەخواستووە تا بەتەواوی لەسەرکەوتن دڵنیابووە .

٢. ژنی لەکەسێك خواستووە کەیەکێکە کەلە گەورە پیاوانی ناو هۆزەکەی .

٣. هیچ ناڕەحەتی و تێچوونێکی نەبووە ئەم ژن خواستنەی .

٤. ئەم کارەی هیچ سەرپێچی یەکی نە ئاینی و نەدنیایی تێدا نییە .

٥.ئەم کارە نەکرایە بەهۆی خەفەت خواردن بۆ شەهیدانی موسڵمانان کارێکی بێ سوودە چونکە زیندو بەزیندوویی دێنێتەوەو نەمردویش دەگەڕێنێتەوە .

٦. هیچ شتێکی نەخستۆتە پێش جیهاد، ئەوپەڕی توانا بەجۆرێ ڕۆڵی بینیوە کەلەنێوان ئەو مردندا هیچ بەربەستێك نەبووە .

٧. لە ڕێککەوتنی لەگەڵ موججاعەدا بۆ هاتنەدی خێری موسڵمانان بوو، ئەگەر موججاعە وێنەی هۆزەکەی وەك خۆی پێ پیشان نەدا، ئەم هیچی لەسەر نی یە چونکە مرۆڤ لە شـتی غەیب ونادیار هیچ نازانێت، خۆ هـەر چـۆنێ بێـت لەبەرژەوەنـدی موسـڵمانان تـەواوبوو، کـە دەستیان گرت بەسەر زەویەکانی بەنوحەنیفەداو ئەوانی تریـشیان کەمابوونـەوە بـەبێ شـەڕ هاتنەوە ناوئیسلام، لەبەرئـەوە ژن خواسـتنی لـە مجاعـە شـتێکی زۆر سروشـتی بـوو، هـیچ لەسەر خالید ناکەوێت، ڕاستیش نـی یـە گوایـە لەبـەر ئازایـەتی و بـەغیرەتیی موججاعەئـەو کارەی کردبێت وگوایە حەزی کـردووە ژن و ژنخـوازی بکـات لەگـەڵی تـا پـەیوەنـدی یەکـەی لەگـەڵ موججاعـە بـەهێز تربکـات و لەگـەڵ پەیوەنـدی ئـاییni دا پەیوەنـدی خزمایەتیـشی لەگـەڵ دروسـت بکـات هـەروەك (عـەقاد) بـۆی چـووە، چـونکە خالیـد نەیویـستووە لەگـەڵ پەیوەندی ئاینی دا پەیوەندیەکی تـریش دروسـت بکـات لەگـەڵ خەڵکیـدا . ئـەمما شـێوازی دوکتۆر محمد حسن هیکل لەبەهانە هێنانەوەکەیدا بۆ خالیـد شـتێکی وەرنـەگیراوە، چـونکە لەگەڵ فەرمانەکانی ئیسلامدا یەك ناگرێتەوە... هیکل دەڵێـت: کـچی موججاعـەکێ یـە تالـە جەژنی سەرکەوتنی خالید دا کە دەبێت بگێڕرێت؟! ئەوەش یەکێکە لەو قوربانیانەی لەبـەر پێی سەرکردەیەکی ڕزگاریخوازی عەبقەری دا سەربڕرێت کە زەوی یەمامـەی بـەخوێن ئـاودا بەوهیوایەی لەو پیسی یەی پاك بێتەوە.

ئەم وشانە واخالید نیشان دەدات ـ ئەوهاوەڵە بەڕێزە. وەك بڵێ ی ئەخیەل یان هکتور یان ئاغا ممنون لەسەرکردەکانی جەنگی تەراودەی بتپەرستی یۆنانی یە، ئەوانەی نا جەنگن تا بەدەست ئامارژەیان بۆ نەکرێت یان ماچباران نەکرێن، چونکە تەنها لەبەر پلەوپایەو ناو دەرکردن دەچوونە گۆرەپانی جەنگەوە. یان کردویەتی بەشێوەی بتێکی عەرەب کەجاران لەم دیو دیوی یەوە قوربانیان بۆسەر دەبری، یان وەك خوای نیل کە میسریە کۆنەکان بڕوایان وابوو کە ئاوەکەی زیادناکات و خێروخێراتی نابێت تا سالانە کچێکی جوان نەکەنە قوربانی و نەیدەن بەئاوەکەدا، دەی (حاشاالله) کە ئەناسولەیمان ئابەوجۆرە بێت، کەسێك کەخاوەنی ئەو دەروون و ئەو ڕەوشتانەبێت، خالد باوەڕێکی یەکتاپەرست بوو، ناجەنگێت مەگەر لەگەڵ کەسانێك کەسەنگەریان لەخوای گەورە گرتووە، بەتەمای پاداشت و سوپاس و پێزانینی کەس نی یە، ئەوەش ڕەد دەکەینەوە کە جەنراڵ ئەکرەم بۆی چووە لەکاتی شی کردنەوەی ئەو ڕەخنانەی دراونەتە پاڵ خالید لەسەر ژنهێنانەکەی لە جەنگی هەڵگەڕاوەکاندا، دەڵێت: هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ پێ کەوتەیی و جوانخاسی لەشی خالید !! کەزۆری کێشەی بۆ ئافرەتە شۆخ و شەنگەکانی دوورگەی عەرەب دروست دەکرد !

ئەمە بە بۆچوونی جەنراڵ! وەك بڵێی خالید شەیدای ئافرەتان یان مەجنوونی زەمانە بووە، کە ئەو کەسێك بووە جگە لە جیهاد حەزی لە هیچ شتێکی تر نەکردووە، بەڵام چی دەڵێیت لەگەڵ بۆچوونی ناڕەوا کە مەسەلە مێژووییەکان بە شێوەیك شی دەکاتەوە کە زۆر دوورن لە بەروبوومی بیروباوەڕ و بەڵگەنامە مێژوویەکان.[2]

خالیدﷺ بۆ بەرگری لە ئایین و دەستکەوتنی پاداشتی خوایی جەنگاوە و خۆی بە خۆی چەند جار چووەتە ناوجەرگەی مردن و بە شێوەیەك وەسفی دەکەن کە نەرم و نیانی پشیلە و پەلاماری شێری لە خۆی کۆکردوەتەوە، هیچ ڕۆژێك خۆی لە سەربازێکی جیا نەکردۆتەوە، بەڵکو لە هەموو جەنگەکاندا لە پێشی خۆیانەوە دەیانبینی، لە جەنگی بوزاخەدا دڕانە جەنگا و ئەسپەکەی تاو دەدا.

تا پێیان دەوت: خوایە، خوایە! تۆ گەورەی هەمووانی، نابێت زۆر بڕۆیتە پێشەوە، ئەویش لە وەڵامدا دەیوت: ئەزانم مەبەستتان چیە، بەڵام من خۆم ناگرم و ئەترسم لە شکانی سوپای باوەڕداران![3]

لە جەنگی یەمامەشدا کاتێك جەنگەکە گەرم بوو، بەنو حەنیفەییەکان تا بهاتایە زیاتر و دلڕەقتر هێرشیان دەبرد و دەجەنگان و خالیدیش خۆی بۆ دەرخستن و چووە پێشی

2ــ حركة الردة، للعتوم (٢٣٦).

3ــ خالد بن والوليد، صادق عرجون (لا: ٧٤٤).

ڕیزەکانەوە و هەرچی دەهاتە بەر دەمی دەیکوشت و بە هەر شتێك دەگەیشت دەیخواردو هاواری دەکرد کێ پیاوە بێتەپێشەوە شەڕە شمشێر بکەین و دروشمەکەی خۆیانی دەوتەوە کە (یا محمدا) بوو.[4]

هەوڵی سەرکەوتن و بە دوای شەهید بووندا دەگەڕا، با واز لە خالید بێنین و خۆی باسی ئەو شەڕە شمشێرەمان بۆ بکات کە لەگەڵ یەکێك لە سەربازەکانی موسەیلەمەدا و لە ناو باخچەی مەرگدا، دەڵێت: لە باخچەکەدا دەبینم پیاوێك خۆی بۆ هەڵدام و باوەشی پێدا کردم و هەردووکمان بە سواری ئەسپەوە بووین، هەردووکمان لەسەر ئەسپەکەمان کەوتینە خوار و باوەشمان کرد بە یەکدا لەسەر زەویەکە و من بە خەنجەرەکەمەوە دەمویست هەڵیتلیشێنم و ئەویش بە خەنجەرەکەیەوە دایگرتمەوە و لە حەوت شوێندا بریندارى کردم و منیش ئەوم خەست بریندار کردبوو تا وای لێهاتبوو لەبەر دەستمدا ڕاکشابوو، منیش لە تاو ئازاری برینەکانم توانای جووڵەم نەبوو، بەردەوام خوێنم لێ دەڕۆیشت بەڵام ئەوەی تێدا بوو ئەو پێش من گیانی دەرچوو سوپاس بۆ خوا لەسەر ئەوە.[5]

خالید خۆی شایەدی ئازایەتی و بە جەرگی کوڕانی بەنی حەنیفە دەدات و دەڵێت: بیست لەشکر کێشیم کردووە، بەڵام نەمدیوە هیچ هۆزێك خۆگر و جەنگاوەرتر و هێرش بەرتربن لە بەنی حەنیفە لە ڕۆژی یەمامەدا..... من لە تاو برینداری جووڵەم لێ بڕابوون وام لێهات لە ژیان بێ هیوا بووم و لە مردنی خۆم دڵنیا بووم.[6]

٨ـ هەوڵی کوشتنی خالید و هاتنی شاندی بەنی حەنیفە بۆ لای صدیق رضي الله عنه:

أ - هەوڵی کوشتنی خالیدی کوڕی وەلید رضي الله عنه: لەگەڵ ئەوەی کە ناڕەوایی نەفامی شتێکی ئاشکرایە و بێ بنەمایە کەچی بە ئاسانی دەست بەرداری نابن، چونکە ژیانیان بەوەوە بەندە، بۆیە هەر کە بەرامبەر ڕاستی ڕووبەڕوو دەبێتەوە لە هەموو هێزێکەوە لەگەڵی دەجەنگێت و شمشێر دانانێت تا بە زۆر پێی دانەنرێت.[7]

پاش ئەوە هەوڵی ناپاکی نواندن دەدات بە هەر شێوەیەك بۆی بلوێت، ئەوە سەلەمەی کوڕی حەنەفیە و بە کردە و ڕاستی ئەم قسانەی ئێمە دەسەلمێنێت، کە هەوڵی تیرۆرکردنی خالیدی کوڕی وەلیدی دا پاش ڕێککەوتنیش لەگەڵ بەنی حەنیفەدا بە شێوەیەکی گشتی کە تەواو بووبوو، کەچی لەبەر ڕق ئەستووری لە موسوڵمانان وەك نیشانەیەکیش بۆ ڕازی نەبوونی بە ئاشتی نامەکە هەستا بە پلانێك بۆ تیرۆرکردنی خالیدی کوڕی وەلید، کە

4ـ البداية والنهاية (٦:٣٢٩).

5ـ خالد بن والوليد، صادق عرجون (لا: ١٨٠).

6ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

7ـ حركة الردة، العتوم (٢٩٢).

یەکەمجار گرتیان پەیمانی دا بە بەنی حەنیفەییەکان کە شتی وا دووبارە نەکاتەوە و کەچی شەو کە لە زینداندا بەسترابوویەوە، خۆی کردەوە و ڕای کرد و خۆی کرد بە سەربازگەکەی خالیددا و پاسەوانەکان هاواریان لیٚ کرد و بنی حەنیفە تۆقین و کەوتنە دوای لە ناو باخێکدا گرتیان بەڵام ئەو بە شمشێر بەرگری لە خۆی دەکرد بەڵام ئەوان لە دوورەوە بە بەرد دایان گرتەوە و پاشان شمشێرێکیان دا لە ملی و ڕەقی لاملی گرتبوو، بۆیە بە سەردا کەوتە ناو بیرێك و مرد،[8] ئەمەش نموونەیەك بوو لەسەر سووربوونی نەفامی لەسەر بەرگری کردن لە ناڕەواییەکەیان.[9]

ب - هاتنی شاندی بەنو حەنیفە بۆ لای ئەبو بەکرﷺ: هەر کە وەفدەکەی بەنو حەنیفە گەیشتە لای صدیق پێی وتن: کەمێکم لە قورئانەکەی موسەیلەمە بۆ بخوێنن؟ ئەوانیش وتیان: ئەکرێت ئەو داوایەمان لیٚ نەکەیت ئەی جێگری پێغەمبەری خواﷺ؟ ئەویش وتی: ئەبێت هەر بیلێن.

ئەوانیش وتیان: ئەی بۆقی کچی دوو بۆق، پاکیت بەڵام پاك کەرەوە نیت، نە ئاو لێڵ دەکەیت، نە ڕێگری لە ئاو خۆران دەکەیت، سەرت لە ئاودایە و کلکت لە ناو قوڕ.

یان وتیان: ((المبذرات زرعاً، الحاصدات حصداً، الذاریات قمحاً، الطاحنات طحناً، الخابزات خبزاً، الثاردات ثرداً، اللاقمات لقماً، إهالة وسحناً)).

ئەمە و هەندیٚ قسەی پڕوپوچ و خورافیاتی تر کە مەگەر منداڵان بۆ گەمەکردنی یاریەکان بەکاری بێنن و بیلێن، دەڵێت: ئەبو بەکریشﷺ پێی وتن: ئەی خوا چیتان لیٚ بکات، ئەوە عەقڵ و ژیریتان بۆ کویٚ چووبوو، قەد قسەی وا لە خواوە دێتە خوارەوە!.[10]

مێژوو نووسەکان دەگێڕنەوە لە زۆر شت خۆیان بە پێغەمبەری خواﷺ چواندووە، بیستبووی پێغەمبەری خوا تفی پیرۆزی خۆی کردبوویە ناو بیرێك و ئاوی تیٚ هاتبوویەوە، کەچی ئەو موسەیلەمەی درۆزنە تفی کردبووە ناو بیرێکەوە، قەترە ئاو لە بیرەکەدا نەما، تفی کردبووە بیرێکی تر بیرەکە بووبوو بە ئاوە سوێرە، دەست نوێژی گرتبوو ئاوەکەی کردبووە بنی دار خومایەك وشکی کردبوو، هەندیٚ منداڵی کۆپەیان بۆ هێنابوو دەستی هێنابوو بەسەریاندا کەچی هەندێکیان کەچەڵ دەرچوون و هەندێکی تریان زمانیان دەیگرت، دەڵێن: پیاوێك هاتە لای و چاوی ئێشی دەکرد، دەستی بە چاویدا هێنا هەر لەوێدا کوێربوو.[11]

8ـ تأريخ الطبري، (١١٧:٤ـ ١١٨).

9ـ حركة الردة، العتوم (لا: ٢٩٢ـ ٢٩٥).

10ـ تأريخ الطبري، (١٠٢:٤ـ١٠٣).

11ـ البداية والنهاية (٦:٣٣١).

٩ـ کۆکردنەوەی قورئانی پیرۆز: زۆرێك لەو کەسانەی لە جەنگی یەمامەدا شـەهید کـران ئەو هاوەڵانە بوون کە هەموو قورئانیان لەبەر بوو، لە ئاکامی ئەوەدا ئەبو بەکری صدیق ﷺ بە ڕاوێژی بە عومەری کوڕی خەتاب هەستان قورئان کۆ بکەنەوە، کـە پـرش و بـڵاو بووبـوو لەسەر پێست و ئێسقان و پەلی دارخورمادا نووسـرابوویەوە یـان لـەناو دڵـی هاوەڵانـدا بـوو، ئەبو بەکریش ﷺ ئەم پڕۆژە مەزنە و ئەم کارە شارستانیە گەورەیەی دایە دەستی هـاوەڵی بە ڕێزی پێغەمبەری خوا ﷺ زەیدی کوڕی ثابتی ئەنصاری ﷺ.

زەید خۆی دەگێڕێتەوە بۆمان و دەڵێت: دوا بە دوای کوژرانی هاوەڵان لە یەمامەدا ناردی بە دوامدا،[12] عومەری کوڕی خەتابیشی لە لادا بوو، ئەبو بەکر ﷺ پێی وتم: عمر هاتۆتـە لام و پێی وتووم: جەنگی یەمامە زۆر گەرم بووە و قورئان لەبەرەکانی هەموو لـە نـاو بـرد، مـن دەترسم ئەوانەشیان کە ماون لە جەنگەکانی تردا تیا بـچن، زۆرێـك لـە ئایەتـەکانی قورئـانی پـیرۆز ون بـبن و بفـەوتێن، مـن لەبـەر ئـەم هۆیـە دەبیـنم، کـە چـاکتر وایـە هەسـتن بـە کۆکردنـەوەی قورئـانی پـیرۆز، منـیش بـە عومـەرم وت: چـۆن دەبێـت شـتێك بکـەین کـە پێغەمبەری خوا ﷺ نەیکردووە؟! عومـەریش وتـی: وەڵاهـی کـارێکی خێـری زۆر گەورەیـە، ئیتر عومەر هەر کۆڵی لێ نەدام و هەر ئەو داوایەی لێ دەکردم تا ئەوە بوو خوای گەورە دڵی منیشی بۆ ئەو کارە کردەوە، وەك چۆن دڵی عومەری کردبوویەوە، منیش وەك عومـەر ئـەو کارەم بە چاك زانی.

زەید دەڵێـت: ئـەبو بـەکر ﷺ پێـی وتم: تـۆ پیـاوێکی گـەنجیت و خـاوەنی ژیریـت، هـیچ شتێمان لەسەرت نیە، تۆ کاتی خۆی کە قورئان دەهاتە خوارەوە تۆ دەتنووسیەوە، بڕۆ بە دوای قورئاندا هەمووی کۆ بکەرەوە.

زەید دەڵێت: سوێند بە خوا بیانووتایە کەژێك بگوێزەرەوە لـە جێیـەك بـۆ جێیـەکی تـر ئاسانتر بوو لە لام لـەو ئەرکـەی دایـان بـە سـەرمدا کـە کۆکردنـەوەی قورئـان بـوو، منـیش دەستم کرد بە کۆکردنـەوەی قورئـان لـە پـەلی دارخورمـا و بـەردی پـان و سـنگی پیـاوان و لەسەر پێستە و ئێسقانی نـاو شـانی حوشـتر، تـا دەڵێـت: تـا گەیـشتمە کۆتـایی سـورەتی (التوبـة) کـە لـە لای ئـەبی حوزەیمـەی ئەنـصاری بـوو ﷺ و لـە لای کەسـی تـر نـەبوو کـە ئایەتەکـەش ئەمـە بـوو: ﴿لَقَدۡ جَآءَكُمۡ رَسُولٞ مِّنۡ أَنفُسِكُمۡ عَزِيزٌ عَلَيۡهِ مَا عَنِتُّمۡ حَرِيصٌ عَلَيۡكُم بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ﴾ (التوبـة: ١٢٨)، تـا کۆتـایی سورەتەکە.

12ـ واتا: لەوەی لای منە و لای تۆیە و لای کەسانی تریش.

پاشان ئەبوبەکرﷺ ئەو قورئانە کۆکراوەیەی لە لای خۆی دانا و لە پاش خۆیشی دایە دەستی عومەری کوڕی خەتاب و ئەویش لە دوای خۆی دایە دەستی دایکی باوەڕداران حەفصەی کچی خۆی.

بەغەوی لەسەر ئەم فەرموودەیە دەڵێت:بەئاشکرا ئەوەدەگەیەنێت کە هاوەڵانش قورئانیان لەنێوان دوو بەرگدا کۆکردۆتەوە، ئەو قورئانەی کە خوای گەورە ناردیە خوارەوە بۆ پێغەمبەری خواﷺ بەبێ ئەوەی شتێکی لێ زیاد بکەن یان کەمی بکەن، ئەوەی کە وای لێکردن وەك لە فەرموودەکەدا هاتووە لەسەر پەلی دارخورما و پێستە و ئێسقان و ئەوەی لە ناو دڵی هاوەڵانیشدا لەبەریان بوو، ترسان بە مردنی ئەو کەسانە هەندێ لە قورئان لە ناو بچێت، بۆیە خۆیان گەیاندە جێنشینی پێغەمبەری خوا و داوایان لێ کرد قورئان کۆبکاتەوە و ئەویش کە بینی ئەوە ڕای هەمووانە هەستا بە کۆکردنەوەی قورئان و دانانی لە شوێنێکی تایبەتیدا، نووسیانەوە وەك ئەو شێوەیەی کە لە پێغەمبەری خوایان بیستبووﷺ، بەبێ ئەوەی پێش و پاشێکی تێدا بکەن، یان بە جۆرێك ڕیزی بکەن کە لە پێغەمبەری خوایان نەبیستبێت، چونکە پێغەمبەری خوادەگەیشت بە هاوڕێکانی و بەو شێوەیەی کە ئەمڕۆ لە قورئانەکاندا هەیە قورئانی فێر دەکردن و بۆی دەخوێندنەوە و ئەویش بەو جۆرەی کە جوبرەئیل سەلامی خوای لەسەر بێت پێی وتبوو.

کە بۆی دیاری کردبوو هەموو ئایەتێك لە دوای فلان ئایەت و لە فلان سوڕەتدا بنووسرێتەوە.[13]

بەم شێوەی بۆ خوێنەر ئاشکرا دەبێت کە لە کارە بنەڕەتیەکانی ئەبو بەکری صدیقﷺ ئەوەیە کە یەکەم کەس بوو هەستا بە کۆکرنەوەی قورئان، صعصعەی کوڕی صوحان دەڵێت: یەکەمین کەس کە قورئانی لەناو دوو تویی دوو بەرگدا کۆکردەوە و هەروەها میراتیشی بۆ (کلالە) دیاریکرد.[14]

عەلی کوڕی ئەبو تالیب دەڵێت: (ڕەحمەتی خوا بڕژێت بەسەر ئەبو بەکردا، یەکەمین کەس بوو، قورئانی لە نێو دوو بەرگدا کۆکردەوە).[15]

ئەبو بەکرﷺ زەیدی کوڕی ثابتی هەڵبژارد بۆ ئەم ئەرکە گرانە، چونکە ئەو خاڵانەی تێدا بەدی دەکرد کە بە هۆیانەوە بتوانێت بەو کارە هەستێت، لەوانە:

١ـ گەنج بوو: تەمەنی (٢١) ساڵ بوو، کە مرۆڤ لەم تەمەنەدا زۆر چالاك و پڕ جووڵەیە.

13ـ شرح السنة (٤:٢٢٢)للبغوي.
14ـ کەلالە ئەو کەسەیە نە کوڕی هەیە و نە باوکی هەیە.
15ـ إخرجه ابن أبي شيبة(٧\ ١٩٦).

٢ـ ئامادەیی چاكی تێدا بوو، بەو شێوەیە باشتر حاڵی دەبوو، چونكە هەر كەسێك خوای گەورە ژیریەكی وردی پێبدات ئەوە ڕێگەی خۆی بۆ ئاسان كردووە.

٣ـ خاوەنی متمانە بوو، كەس بچووكترین تۆمەتی لەسەر نەبوو، بەو جۆرە كارەكەی قبوڵكراو دەبێت، دەروونەكان پێی خۆشحاڵ دەبن، دڵەكان دڵنیا دەبن لێی.

4ـ نووسەری وەحی بوو، بەو كارەی واتا شارەزایی پێشتری بە كارەكە هەبوون كەواتە كارەكە پێشتر كاری خۆی بووە و پێی نامۆ نیە، بێ پەیوەندیش نیە پێوەی.

ئەم ڕەوشتە بەرزانە بوون كە وایان كرد لە صدیقرضي الله عنههەڵبیبژێرێت بۆ ئەركی كۆكردنەوەی قورئان، هەر شایانی ئەویش بوو، شارەزایش بوو بە كردنی.

٥ـ لە سەرووی ئەمانەشەوە یەكێك بوو لەو چوار كەسەی كە لە سەردەمی پێغەمبەری خواداصلى الله عليه وسلم قورئانیان كۆكردەوە، قەتادە دەڵێت: لە ئەنەسی كوڕی مالیكم پرسیرضي الله عنه لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا كێ بوون ئەوانەی قورئانیان كۆكردەوە؟ وتی: چوار كەس كە هەر چواریان ئەنصاری بوون، ئوبەی كوڕی كەعب، مەعاذی كوڕی جەبەل، زەیدی كوڕی ثابت، ئەبو زەید.[١٦]

ئەو ڕێڕەو و شێوازەی زەید گرتیەبەر لە كاری كۆكردنەوەی قورئاندا ئەوەبوو هیچ ئایەتێكیان نەدەنووسیەوە تا دڵنیا نەبووایە لەوەی هاوەڵان لەبەریان بوو، لە خزمەت پێغەمبەری خوایشداصلى الله عليه وسلم نووسرابووبێتەوە، كەواتە تەنها بە یەكێك لەوان ڕازی نەدەبوون، لە ترسی ئەوەی نەوەك لە لەبەركردنەكەدا هەڵەیەك یان لێ تێكچوونێك ڕوویدابێت، هەر كەسێك هەر ئایەتێكی لەبەر بووایە، لێی وەرنەدەگرت تا دوو شایەتی نەبووایە كە ئەو ئایەتە لە حزووری پێغەمبەری خوادا نووسراوەتەوە، هەروەك دەبووایە یەكێك بوایە لەو شێوازانەی قورئانی پێ هاتۆتە خوارەوە.[١٧]

لەسەر ئەم شێوازە زەید بەردەوام بوو زۆر وردەكاری و چوونە بنج و بناوانی بەكاردەهێنا لە كاری كۆكردنەوەی قورئاندا، هەروەك زەید پێشڕەفتەیەك بوو لەناو ئەو كەسانەدا كە عوسمانی كوڕی عەفانرضي الله عنه دیاری كردن بۆ نووسینەوەی قورئان كە (انشاء الله) لەمەولا بە درێژی لەسوری دەدوێین.

16ـ سير أعلام النبلاء (٤٣٧٢).

17ـ التفوّق والنجابة على نهج الصحابة (لا: ٧٤).

هەمیشە لەگەڵمان بن بۆ بڵاوبوونەوەی ئیمان

imanonekurd@yahoo.com